Lehrerbibliothek

Lehrerbibliothek

Всес

Вс

Лерербібліотек

Виданя тов. „Україньска Школа“ в Чернівцях.

Картини із Всесьвітної Історії для народних і виділових шкіл.

Написав

Др. Мирон Кордуба.

Чернівці, 1909.
З друкарні тов. „Руска Рада“ під зарядом Івана Захарка.

ЗМІСТ.

II. Середновічні часи.

III. Нові часи.

Додаток.

Спис образків.

Стор.

Ошибки друку.

					видруковано	має бути
Стор.	4	верш	5	з гори	заслужити ся	заслужили ся
„	9	„	5	з гори	чорої	чорної
„	19	„	15	з долини	фіфльозофом	фільозофом
„	21	„	7	з гори	Александра	Олександра
„	31	„	10	з долини	Бійна	Війна
„	33	„	11	з гори	напруженє	напруженєм

Вступ.

Кождий чоловік цікавить ся оповіданями про се, що діяло ся в давну давнину. Діти і дорослі люблять слухати оповідань старих людий про давні часи. Однак ті оповіданя не мають звичайно великої вартости. Вони переходячи з уст до уст, з поколіня на поколінє, улягають великим змінам, набирають ріжних прикрас і додатків і через се відтак дуже тяжко відріжнити правду від пізнійших видумок. Такі оповіданя, які довго переходили з уст до уст та доперва пізнійше були записані, називають ся переказами. Звичайно про початки історииї кождого народу (Греків, Римлян, Русинів і т. д.) маємо лише перекази.

Доперва коли нарід розвинув ся вже більше, дійшов до більшої просьвіти, доперва тоді став уживати письма, давати написи на будовах, списувати ріжні книги, вести урядові папері, а також записувати важнійші події, які скоїли ся в тім краю. Ті написи, книги, папері (акти і грамоти) та записки називаємо історичними жерелами, бо з них черпаємо певні звістки про судьбу народів в давнині. Доперва з винаходом письма починає ся істория даного народу.

Але не кождий нарід і не кождий край однаково розвивав ся і в однаковім часї доходив до більшої просьвіти та уживаня письма. Ще нинї є богато народів, що живуть дико і не знають письма. Тому не всї народи і не

всї краї мають однаково давну історию. Найскорше розвинула ся просьвіта в передній Азиї і Египтї; народи, котрі там мешкали, мають найдавнїйшу історию. Вавилонцї і Египтяни мали вже 4000 лїт перед Хр. свої держави і були иросьвіченими народами. Також Жиди, Фенїкійцї і Асирийцї мають дуже давну історию. Далеко пізнїйше розвинули ся народи в Европі. З поміж европейских країв найдавнїйшу історию мають Греция і Італїя. Від мешканцїв тих країв, Греків і Римлян, перейняли просьвіту всї иньші народи Европи.

Історию просьвічених мешканцїв землї дїлимо на три доби.

І. Старинна история оповідає нам події від найдавнїйших часів аж до р. 500 по Хр. Вона занимає ся тими народами, котрі вже в найдавнїйших часах мали свої держави, отже головно азийскими народами; з европейских народів входять в старинну історию лише Греки і Римляни.

ІІ. Середновічна история оповідає події від р. 500 до 1500 по Христї.

ІІІ. Нова история подає образ розвою народів від р. 1500 по Хр. аж по теперішну хвилю. Середновічна і нова история займає ся головно европейскими народами, бо в той час розвинула ся просьвіта найбільше в Европі.

I. Старинні часи.

А) Греки.

1. Край і нарід.

Край. Грецкий народ жив в старинних часах в полудневій частині балканьского півострова, меньш-більше там, де тепер королївство Греция. Край, який замешкували Греки, невеличкий, меньший чим Галичина, а притім гористий — однак для розвою осьвіти мав він незвичайно велике значінє. Старинна Греция розпадала ся на богато маленьких держав. Майже кожде більше місто з околичними селами мало свою окрему управу, своє окреме війско, свої окремі закони. Із поміж всїх дрібних грецких держав визначили ся особливо дві: атеньска і спартаньска. Атени лежали в середущій Греції, недалеко від морского берега і були головним містом краю, що звав ся Атика. Сей край був небільший чим четвертина Буковини і не визначав ся великою плодовитостию. Тому Атенцї стали моряками і займали ся більше торговлею і промислом чим рільництвом. Спарта лежала в полудневій Греції над рікою Евротас і була головним містом краю, що звав ся Лякон ї я. Сей край був в двоє більший чим Атика, та по обох боках Евротаса простирали ся урожайні поля. За се не було тут вигідного доступу до моря. Тому мешканцї Лякоиїї занимали ся хлїборобством і польованєм на диких зьвірів.

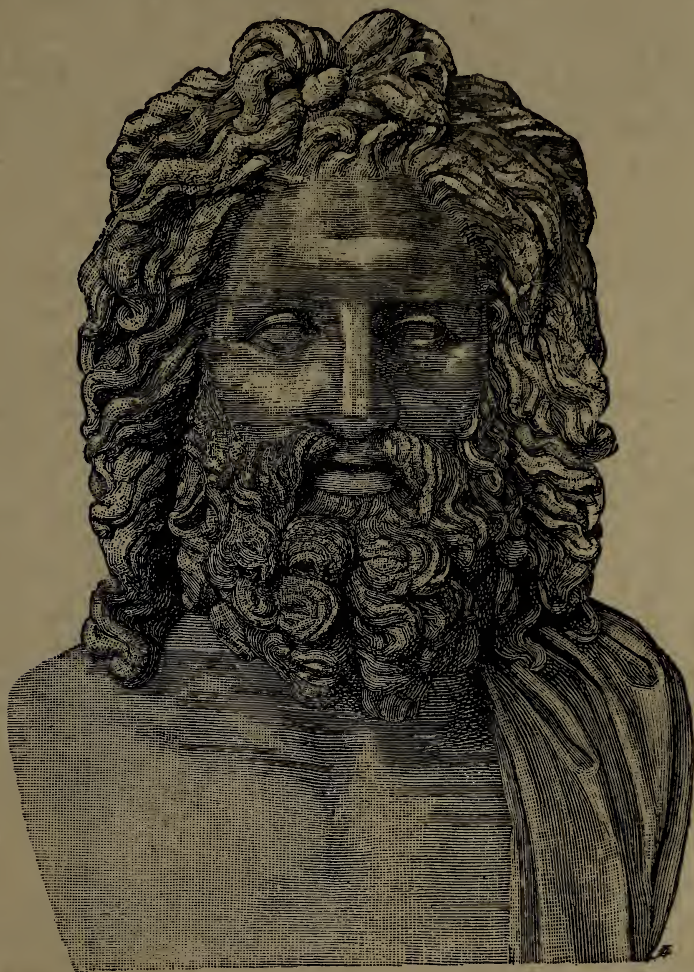
Нарід. Старинні Греки були народом дуже рухливим і спосібним. Вже 1000 літ перед Христом була в них доволї високо розвинена осьвіта; вже тоді вміли вони будувати сильні укріпленя, гарні будівлї і вироблювати ріжні прикраси зі золота та иньшого металю. Пізнїйше почали занимати ся наукою, різьбарством, малярством, поезиєю і допровадили все то до такої степени розвою, що нїякий иньший нарід старини не міг їм дорівняти. Через се мають Греки велике значінє в історії.

Кольонії. Коли число Греків побільшило ся, не могли всї виживити ся в своїй вітчинї. Тому богато з них мусїли шукати щастя в иньших краях і землях. Вони сїдали на кораблї і плили в ріжні сторони, шукаючи відповідного місця на поселенє. Там забирали кусок землї, будували місто і уладжували ся так само як в Грециї. Така нова оселя на чужинї називала ся кольонїєю. Грецкі кольонії находили ся на всїх островах Середземного моря, на побережу Малої Азиї, Італії, Франциї і Еспанії. Також на північнім побережу Чорного моря, при устях Днїстра, Бога, Днїпра і Дону були грецкі кольонії.

2. Віра.

Боги. Старинні Греки не знали віри в одного Бога. Вони почитали ріжні прояви і сили природи, як сонце, місяць, грім, бурю. Кожду таку прояву приписували иньшому богови і думали, що таких богів є дуже богато. Начальником всїх богів і наймогутнїйшим богом був Зевес, пан неба і землї. Він мешкав на горі Олїмпі, у величавій палатї, куда скликав також і иньших богів, щоби з ними нарадити ся про важнїйші справи. Коли на кого гнївав ся, кидав лискавку і убивав винуватого. Особливо опікував ся Зевес ладом і порядком в державах та був оборонцем

безпомічних і чужинців. Греки уявляли собі Зевеса як мущину в силї віку, з бородою і довгим, хвилястим волосєм.

Обр. 1. Зевес.

З иньших богів були найважнійші **А п о л ь о н**, бог сонця, сьвітла, поезиї і сьпіву, та **А т е н а**, богиня бурі, війни і мудрости. Атену почитали особливо в містї Атенах і вважали єї опікункою міста. Між богами, котрі жили у воді,

був наймогутнійший Позейдон, бог моря. Володарем загробного сьвіта був Гадес.

Герої. Кромі богів почитали Греки ріжних визначних людий, які незвичайними ділами заслужити ся коло добра вітчини. Таких людий називали героями. Герої були звичайно синами або внуками богів і визначали ся надлюдскою силою. Найславнійшим героєм був Геракль.

Обр. 2. Апольон.

Пророчня. Греки думали, що боги на деяких місцях оповіщують людям будучність. Такі місця вважали за сьвяті, ставили там сьвятинї і називали пророчнями. Людям, котрі приходили питати ся пророчнї, давали жреці (поганьскі сьвященики) відповідь в імени того бога, до котрого пророчня належала. Тоті відповіди були звичайно неясні і двозначні. Найславнійшою пророчнею була пророчня Апольона коло міста Дельфі.

3. Перекази про найдавнїйшу історию.

Про судьбу грецкого народу в найдавнїйших часах не маємо певних звісток. Є лише перекази, тоб-то оповіданя, які переходили устно з поколїня на поколїнє і які доперва в пізнїйших часах списано. Тоті перекази мають в собі богато видуманих додатків і прикрас, але на їхнім днї криє ся історична правда.

а) *Переказ про трояньску війну.*

Уведенє Олени. Король одного грецкого племени женив ся з богинею моря. На весїлє запрошено всїх богів і богинї, кромі богинї Незгоди. Щоби за се пімстити ся, кинула Незгода між весїльних гостий яблоко з написом: „Найгарнїйшій“. Богинї Атена, Гера і Афродита посперечали ся між собою о се яблоко, бо кожда вважала себе за найгарнїйшу. На кінець умовили ся, щоби сю справу розсудив Парис, син Пріяма, короля міста Трої. Королевич дав яблоко Афродитї і сеся обіцяла йому в нагороду найгарнїйшу жінку. За який-то час опісля заїхав Парис до Спарти, де король Меняляй прийняв його дуже гостинно. Однак Парис відплатив йому невдячностию, забрав його гарну жінку Олену і богато скарбів та утїк у Трою.

Похід на Трою. Щоби пімстити ся за сесю наругу, скликав Менеляй грецких королів у похід на Трою. Всї радо поспішили і незабаром зібрало ся величезне грецке війско в пристани Авліс. Провід обняв брат Менеляя, Аґамемнон. Між королями, які прилучили ся до сего походу було богато славних героїв; особливо визначали ся: Одисей хитростию та проворностию і Ахиль хоробростию.

Однак зібране війско не могло відплисти від берега, бо противний вітер не пускав кораб-

лів на море. Се зажурило королів і вони спитали жреця Кальхаса о раду. Кальхас пояснив, що боги гнївають ся за се, що Аґамемнон на ловах убив ланю, посьвячену богині Артеміді. Заразом порадив, щоби Аґамемнон приніс свою дочку Іфіґенію обидженій богині в жертву. Довго опирав ся Аґамемнон, вкінци згодив ся на се. Але богиня не хотіла смерти неповинної дївчини, огорнула єї хмарою а на жертівник положила ланю. Коли сесю ланю принесли в жертву, обернув ся вітер і Греки відплили до Трої.

Оболога Трої. Троя лежала над Гелєспонтом в Малій Азиї. Місто було окружене високим і грубим муром, а приступу боронили хоробрі молодці, між якими визначав ся особливо Гектор, найстарший син Прияма. Тому Грекам не легко прийшло ся здобувати Трою. Вони обступили місто і коло брам та мурів часто зводили бої з трояньским війском, але до середини не могли дістати ся. Вже десятий рік тягла ся оболога і все ще не мали Греки надії добути сего міста. Богато з них вже затужило за родиною і хотіли вертати домів. Тоді задумав Одисей забрати місто хитростию. За єго радою збудували Греки величезного деревляного коня, сховали в середину кількадесять хоробрих жовнїрів, самі посїдали на кораблї і нїби-то відплили домів. Гурмою висипали ся Троянцї з міста і стали приглядати ся дивовижному коневи, не знаючи, що він має значити. Недалеко в очеретї найшли схованого Грека і той пояснив їм, що сей кінь збудований в честь богинї Атени. Коли Троянцї його знищать, то Греки вернуть щасливо домів, а на Трою спаде нещастє; колиж заберуть коня до міста, то нїякий ворог не буде в силї здобути Трої. Троянцї повірили Грекови і кинули ся тягнути коня до міста, а що він не влазив ся через браму, виломали ку-

сень муру. В ночи видістали ся грецкі жовнїри дверцятами з черева коня, а рівночасно вернули і иньші Греки і через вилім в мурі вдерли ся до міста. Почав ся лютий бій і різня. Греки спазили Трою до тла, повбивали мущин, а жінки забрали в неволю. З великого і цвитучого міста не остав камінь на камени.

б) Переказ про Одисея.

Блуканина. По здобутю Трої посїдали Греки на кораблї, щоби по 10-лїтній війнї вернути домів. Однак не всім судило ся, побачити свою рідню. Богато Греків пропало на мори без вісти, иньші гонені вітрами мусїли довго ще блукати, заки причалили до родинного берега. Між тих послїдних попав хитрий Одисей. Цїлих десять лїт блукав він по ріжних морях, зазнав чимало лиха і перебув богато небезпечних пригод серед яких стратив всїх своїх товаришів. Доперва по 20-лїтній неприсутности вернув сам один до своєї вітчини.

Пенельопа. Між тим в дома Одисеєва жінка Пенельопа ждала терпеливо на поворот своєго мужа. Вона посьвятила ся вихованю свого сина Телємаха, котрий за той час з маленького хлопяти виріс на гарного парубка. Але минали лїта, а Одисей не вертав і навіть слух про него пропав. Велике майно Одисея приваблювало близших і дальших сусїдів; богато женихів стало побивати ся о руку Пенельопи. Вірна жінка не хотїла виходити замуж і все ще надїяла ся, що єї муж верне. Але женихи не уступали; вони збирали ся часто в домі Одисея, справляли гучні бенкети і розносили чуже майно. В кінци задумала Пенельопа хитростию позбути ся непрошених гостий. Вона просила женихів, оставити єї так довго в супокою, доки не виткає собі нової одежі; коли

одежа буде готова, тоді вибере одного з них за мужа.

Женихи згодили ся і Пенельопа почала ткати одїж; але що в день наткала, порола в ночи. Таким чином дурила женихів довгий час. Колиж женихи спохопили ся на хитрощах, винесла Пенельопа зі своєї кімнати лук Одисея і обіцяла віддати ся за того, хто перепустить стрілу через уха 12-ти рядком уставлених топорів. Однак нїхто не міг навіть натягнути тугого лука. Саме тоді вернув Одисей і перебраний за жебрака явив ся серед женихів. Він взяв свій лук, натягнув і стріла перелетїла зі свистом крізь уха 12-ти топорів. Відтак став пускати стріли на женихів, а рівночасно Телємах кинув ся на них з мечем. Позбувши ся в той спосіб женихів, жив Одисей ще довгі лїта зі своєю вірною подругою.

4. Початки спартаньскої історії. Лїкурґ.

Мандрівка Дорийців. Дорийцї, найхоробрійше грецке племя, покинули около р. 1000 перед Хр. свої оселї в північній Грециї і рушили на полудне. Серед довгих боїв завоювали полудневу і східну частину півострова Пельопонезу і оснували там три держави: Месенїю, Спарту і Арґос. Первістне населенє тих завойованих країв попало в неволю і мусїло працювати на Дорийців.

Лїкурґ. З дорийских держав найбільше розвинула ся Спарта. Свій розвій завдячувала вона головно законам, які після переказу мав надати Лїкурґ около р. 800 перед Хр. Особливу увагу звертали спартаньскі закони на вихованє молодїжи. Лише до 7-го року житя могли хлопцї перебувати в домі родичів; опісля мусїли переходити до публичних закладів. Там їх ви-

ховували на сильних, здорових і витревалих жовнїрів. Спартаньскі хлопці мусїли лїтом і зимою ходити босо і в легкім одязї. Їх призвичаювали зносити голод, спрагу і тїлесні болї. Звичайний обід складав ся з ч о р о ї з у п и, яку приряджувано з крови, оцту, соли і свинини. Тому мусїли хлопці нераз самі подбати о їду, щоби заспокоїти голод. З малку призвичаювала ся молодїж до строгої карности і послуху зглядом старших. Коли між молодшими являв ся старший горожанин, віддавали єму почесть повстанєм з місць. Нїколи не важив ся молодець зачинати розмову зі старшим; він мусїв ждати запиту з боку старшого і відповідати коротко і ясно. Ще досї зовуть короткі і ясні відповіди „ляконїчними.“ Темною стороною спартаньского вихованя було се, що Спартанці зовсїм не дбали о науку. Подібно як хлопців, виховувано також дївчат.

Дорослі мущини займали ся лише воєнними вправами і ловами. Всї вели житє просте і строге; всякі вигоди і роскоші були строго заборонені. Мущини не харчували ся в дома, лише мусїли брати участь в спільних обідах (по 15 при однім столї), котрі були так само просто і скупо уладжені, як обіди для молодїжи. Простотою визначали ся також і мешканя Спартанців. Лише в війнї позваляли собі на більші вигоди. Жовнїри прикрашували волосє вінцями і надягали сьвяточну одежу. Густою лавою, серед звуку флєта і сьпіву наступали Спартанці на ворога і волїли згинути в бою, чим хоч би одним кроком подати ся в зад. Через се довгі часи вважала ся Спарта наймогутнїйшою грецкою державою. Спартанці завоювали незабаром Месенїю і частину держави Арґос. Відтак стали панами цїлого Пельопонезу, бо всї другі держави на Пельопонезї признали над собою зверхність або „г е ґ е м о н ї ю“ Спарти.

5. Початки атеньскої історії. Сольон.

Атенці. Атенці були промисловим і торговельним народом. Вони не жили замкненим житєм, як Спартанці, але удержували живі зносини з чужими, заморскими краями. При тім одна частина Атенців швидко розбогатїла, друга попала в нужду. Богаті вельможі захопили цїлу власть в свої руки і угнїтали та визискували бідних. Коли довжник не міг заплатити своїх довгів, тодї замикали єго до вязниці та продавали в неволю. Тому вбогі були дуже невдоволені і домагали ся иньшого ладу, иньших законів. Довго без успіху. Доперва в р. 594 перед Хр. виступив один розумний чоловік, котрий болїв над недолею народу і надав нові закони.

Сольон. Сей чоловік називав ся Сольон. Наукою і далекими подорожами придбав він стільки зняня, що всї називали його мудрцем. Богаті вельможі поважали його із-за мудрости, бідний нарід любив його із-за щирости і доброго серця. Тому всї його слухали і передали йому власть, завести новий лад в Атенах. Сольон почав з сього, що зменьшив довги бідним, улекшив сплату і заказав продавати довжників в неволю. Відтак надав бідним полїтичні права. Від тепер до ухваленя законів треба було згоди всенародних зборів, в яких мали брати участь всї горожани, богаті і бідні. А що як всюди, так і в Атенах, бідних було більше чим богатих, то богаті вже не могли перевести такого закона, котрий би кривдив бідних. Впрочім подїлив Сольон всїх горожан після майна на чотири кляси, та визначив кождій клясї відповідні права і обовязки.

Також про виховане молодїжи подбав Сольон, звертаючи при тім увагу не лише на тїлесні вправи, але й на науку. В школах борбництва (ґімназиях) вчили ся хлопцї бігати, скакати, бороти ся, пливати і др., а також читати, писати,

і говорити з памяти вірші славних поетів. Велику вагу клав Сольон на музику (гру на цитрі і флєті), та малярство. Тому Атенці були не лише добрими жовнірами, але й образованими людьми.

6. Перша перска війна.

Перска держава. На північний схід від перского заливу жив в давних часах хоробрий нарід Перзів. Край замешканий Перзами був гористий і не дуже урожайний, тому Перзи були роботящі і витревалі на біду і невигоди. З разу панували над ними Меди, що сусїдували з ними від півночи. В р. 550. пер. Хр. під проводом Кира освободили ся Перзи з під медийского ярма і завоювали цїлу державу Медів. Таким чином став Кир основателем великої перскої держави, котру відтак розширив, загортаючи що раз то нові краї. Між иньшими краями завоював Кир також і Малу Азию та грецкі міста, які находили ся на західнім побережу Малої Азиї. Син Кира, Камбіз, прилучив до перскої держави ще й Египет.

Похід на Скитів. По смерти Камбіза вибрали Перзи своїм королем Дарія. Сей задумав покорити Скитів, дикий нарід, який тодї жив на розлогих степах України. З великим війском виправив ся він до Европи, загорнув північну частину балканьского півострова і зайшов у землю Скитів. Однак Скити не ставали до бою з могутним королем. Вони уступали перед ним в глубину свого краю і палили та нищили все за собою. Незабаром забракло перскому війску харчів і Дарій мусїв з нїчим вертати домів. По дорозї вигинуло богато перского війска з голоду і трудів.

Бунт азийских Греків. Сей неудачний похід Дарія заохотив грецкі міста в Малій Азиї, попробувати освободити ся з перского ярма. Вони збунтували ся і просили помочи від Атен і Спарти.

Спартанці відмовили, але Атенці післали 20 кораблїв на підмогу. Бунт не вдав ся, грецкі міста потерпіли невдачу і попали в ще більшу неволю.

Війна Дарія з Атенцями. Тепер задумав Дарій пімстити ся на Атенцях за то, що вони сьміли помагати своїм землякам против нього. В р. 490 перед Хр. всадив величезне війско на 600 воєнних кораблїв і післав просто на Атику. Затревожені Атенці стали ладити ся до війни і післали до Спарти, просити о поміч. Однак заки спартаньска підмога наспіла, перскі кораблї причалили до Атики і вороже війско висїло коло Маратону на берег. Не чекаючи довше на Спартан, вислали Атенці своє війско против Перзів, щоби їх здержати в походї на Атени. Між начальниками атеньского війска находив ся Мільтіяд, котрий був добре обізнаний з відносинами перскої держави і зі способом войованя Перзів. Він уставив грецке війско на горбі і велїв відсїля з розгоном вдарити на ворожий табор. Перзи не видержали удару і кинули ся в ростїч. З тяжким трудом вдало ся їм утечи на кораблї і відчалити від берега. Вони поплили чим швидше під Атени, щоби напасти безборонне місто, заки Греки вернуть з під Маратону. Мільтіяд і се передвидїв і приказав війску, не гаючи ся вертати до Атен. Коли приплили перскі кораблї, стояли вже Греки коло Атен готові до бою. Перзи не важили ся пробувати в друге щастя і вернули домів.

7. Друга перска війна.

а) Лєонїд.

Похід Ксеркса. Дарій дуже розлютив ся на своїх вождів за се, що їм не вдало ся покорити Греків і що вони під Маратоном потерпіли невдачу. Зараз приказав збирати нове, ще більше війско і думав сам вибрати ся на завойоване

Греции. Однак серед приготовань до нової виправи Дарій умер. Його син і наслїдник на перскім королївскім столї Ксеркс не покинув наміру батька і дальше провадив воєнні приготованя. Він зібрав війско зі всїх закутин перскої держави і з весною 480 р. перед Хр. рушив у похід на Грецию. На Гелєспонтї велїв збудувати два мости, через які війско перейшло з Азиї до Европи. Ще нїколи досї нїхто не був в силї зібрати такого великого війска, як се, котре йшло тепер воювати Греків. Перский король мав зі собою більше чим сто тисяч жовнярів, а єго фльота числила 1200 кораблїв. Мов грізна туча пересунули ся перскі полки через Македонїю і Тессалїю і станули на граници властивої Греції.

Битва иід Термопілями. Однак Греки і тепер не дуже злякали ся могутного ворога і хоча не богато мали надії побороти таке велике війско, все таки рішили боронити ся до послїднього і радше умерти, чим піддати ся в неволю.

Між Тессалією та властивою Грециєю є високе гірске пасмо, яке сягало аж до моря і кінчило ся там стрімкою скалою. Попід скалу, над самим морским берегом, йшла вузенька доріжка, котрою Перзи мусїли переходити, щоби дістати ся до Греції. Се був просмик Термопілї. Саме тут стануло грецке війско, щоби не пустити Перзів. Спартаньский король Леонїд з малим віддїлом Греків, між якими було 300 Спартанців, обсадив просмик і спинив цїле перске війско. Ксеркс не вірив, щоби така мала горстка Греків хотїла бороти ся з його непроглядними полками і візвав Спартанців, щоби видали оружє. „Прийди і возьми собі,“ сказали Греки. Коли перскі посли хвалили ся, немов-то їхне війско таке велике, що коли випустять стріли з луків, затьмлять сонце, відповіли Греки: „Тим лїпше, будемо бороти ся в тїни.“

Почала ся завзята борба. Ксеркс не міг вислати у бій цїлого свого війска на раз, бо дорога була вузенька і Перзи мусїли виступати лише малими віддїлами. Через се Грекам було лекше бороти ся і вони через два дни не поступили ся нї одним кроком в зад. Ксеркс лютив ся, посилав все нові віддїли війска, грозив, але все на дармо. Греки стояли як мур і певно були би не пустили ворогів до свого краю, коли би не найшов ся між ними зрадник Ефіяльт. Сей злакомив ся на велику грошеву заплату і перепровадив Перзів в ночи гірскими стежками по-за скалу. Тепер натиснули ворожі війска з двох боків на Греків. Всяка оборона стала неможлива. Лєонїд відослав грецке війско домів, щоби боронило свої міста, а сам зі своїми Спартанцями рішив вести борбу дальше. Спартанцї згуртували ся на горбку коло свого короля і довго відбивали ся против сильного ворога. Вкінци всї до одного полягли геройскою смертию. Цїла Греция віддала відтак почесть хороброму спартаньскому королеви і його товаришам. На місци, де Спартанцї поклали свої голови за вітчину, поставлено бронзового льва з написию: „Прохожий, коли прийдеш у Спарту, скажи, що ми тут всї полягли, вірні законам держави.“

б) Темістокль.

Утеча Атенцїв. Промостивши собі дорогу через Термопілї, ступило перске війско в середну Грецию і йшло прямо на Атени. Горіючі міста і села значили дорогу, котрою посували ся Перзи. Атенцїв напав страх, бо їхне місто було слабо укріплене і вони знали добре, що не оборонять ся перед таким величезним війском. Дельфійска пророчня дала їм пораду, щоби сховали ся за деревляні мури; однак нїхто не знав, що ся рада мала значити. Тодї жив в Атенах хороб-

рий і розумний муж іменем Темістокль. Він вже по битві під Маратоном передвидів, що Перзи будуть ще раз пробувати завоювати Грецию і подбав про се, що Атенції збудували богато воєнних кораблів. Тепер пояснив він своїм землякам, що деревляні мури — то кораблї, що проте Атенції повинні покинути своє місто і шукати захисту на кораблях. Атенції послухали сеї ради. Старців, жінки і дїти перевезли кораблями у ріжні забезпечені місця, а мущини остали на кораблях, робити воєнну службу. Ледви се стало ся, а вже перске війско стануло під Атенами, вдерло ся до середини міста і почало рабувати і палити доми. З болем серця дивили ся Атенції зі своїх кораблів на стовпи полуміни і хмари диму, які підносили ся над їхним містом.

Битва під Саляміною. Коло Атен був залив і тут за радою Тімістокля зібрали ся грецкі кораблї і ждали на перску фльоту. Против того заливу був остров Саляміна і замикав залив, так що між Саляміною і сушею була лише вузенька пасмуга моря. Темістокль умисно вибрав отсе місце, бо тут надїяв ся побідити ворога. Через морску вузину не могла дістати ся від разу цїла перска фльота, лише по кілька кораблів могли плисти поруч себе. Відтак море було тут плитке і малі, легкі грецкі кораблї могли тут лекше повертати ся, чим великі і тяжкі перскі. Однак коли надплила перска фльота, Греки все таки бояли ся вдавати ся з нею в борбу і хотїли дальше утїкати. Тодї Темістокль взяв ся на хитрощі. Він дав потайки Ксерксови знати, що Греки мають намір втїчи, і порадив замкнути залив з обох боків. Ксеркс так вчинив. Коли Греки побачили, що вже не можуть утїкати, рішили ся на борбу на житє і смерть. Незабаром почала ся морска битва, яка сповнила надії Темістокля. Греки побідили і знищили перскі кораблї. Ксеркс приглядав ся з берега битві, а коли побачив, що

його фльота уступає, рвав зі злости свою одежу. Але се не помогло і він сам мусів покинути Грецию і зречи ся надії, завоювати сей край.

Так Греки не лише оборонили свій край від нападу могутних ворогів, але й освободили своїх братів в Малій Азиї від перского ярма. А Мільтіяда, Лєоніда і Темістокля почитали ще довго опісля в Грециї і згадували їх імена, як народних героїв.

Битва під Саляміною.

8. Перікль.

Відбудоване, укріплене і прикрашене Атен. Коли Греки прогнали Перзів, відбудували Атенці своє зруйноване місто, так що воно стало ще красше і більше, чим було перед тим. За радою Темістокля обведено Атени сильним муром. Опісля злучено місто із пристанию Піреєм т. зв. „довгим муром“, через що мешканці Атен навіть в разі обологи мали вільний доступ до

Обр. 3. Акрополїс.

моря. До великого розцвиту і значіня дійшли Атени за управи Перікля. Був се чоловік незвичайно образований, розумний, хоробрий воїн і зручний провідник народа. Особливо-ж визначав ся красноріччивостию і коли промовив, всї його слухали. За його старанєм стали Атени найкрасшим містом Греции. Незвичайно гарно прикрашено атеньский замок Акрополїс. Мармурові сходи вели до величавої брами замку, окруженого зі всїх боків сильним муром. Відсїля видко було цїле місто і околицю, метушню по улицях і на ринку, цїлий лїс корабельних щоглів в пристани, а дальше море і остров Саляміну. Недалеко входової брами стояла величезна статуя богинї Атени, викована з крицї найславнїйшим грецким різьбарем Фідієм. Поруч статуї було кілька чудових сьвятинь, між ними найвеличавійша: Партенон, в честь богинї Атени, цїла з мармору. В низу під замком велїв Перікль збудувати театр і подбав, щоби і найбіднїйші могли приглядати ся театральним виставам.

Пельопонеска війна. Сей незвичайний розвій і розцвит Атен викликав завист та негодоване Спартанцїв. Ізза марної причини прийшло в роцї 431. перед Хр. між тими обома державами до завзятої війни. Війна тривала 27 лїт і в нїй брали участь всї грецкі держави; одні станули по сторонї Атен, иньші по сторонї Спарти. Тому що всї держави на Пельопонезї помагали Спартанцям, названо сю війну пельопонеско ю. Обі сторони воювали дуже жорстоко і не щадили нїчого: вирубували дерева, нищили засїви, убивали мущин, а жінок і дїтий продавали в неволю. Тим то пельопонеска війна знищила і обезсилила цїлу Грецию. З разу поводило ся Атенцям добре. Коли-ж однак вибухла в Атенах зараза, сила Атенцїв ослабла, а до того не стало головного провідника, Перікля, бо він умер на заразу. В атеньскій державі прийшли до

керми люди, які не визначали ся ніякими спосібностями та мали на оці більше власний хосен, чим загальне добро. Спартанці побідили Атенців в кількох великих битвах та вкінци здобули і саме місто Атени. Атенці мусіли на приказ Спартан збурити свої укріпленя і „довгий мур“, видати всі свої кораблї, а навіть віддати управу своєї держави тим людям, яких їм Спартанці накинули. Так пропала могутність і слава Атен.

9. Сократ.

В той час, коли Атенці попали під зверхність Спарти, жив в Атенах чесний, шляхотний і розумний муж іменем Сократ. Він був сином різьбаря і сам за молоду вчив ся тої штуки, щоби нею заробляти на удержанє. Сократ визначав ся простотою обичаїв та способу житя, і коли йому звертали увагу на його невибагливість в їдї і одежі, відповідав: „Хто має найменьше потреб, той найщасливійший.“ В розмовах з горожанами і молодїжию виступав против зіпсутя, яке тодї закорінило ся в Атенах і старав ся спонукати горожан до як найпростїйшого способу житя. Він називав себе фіфльозофом, тоб-то приятелем мудрости. Швидко розійшла ся про нього слава по цїлій Грециї і молодїж та старші горожани горнули ся до нього, щоби його послухати. Сократ подавав свої науки публично, не домагаючи ся ніякої заплати за се. Також не вчив він в ніякім будинку (школї), лише всюди, де була до сего нагода: на ринку, улици, на проходї. Звичайно не говорив прямо від себе, але ставив питаня так зручно, що ученики давали такі відповіди, яких він бажав. Ученики дуже любили свого учителя і вважали за найбільше щастє бути близько нього і вести з ним розмову. Оповідають, що коли Атенцї під загрозою смерти заказали мешканцям Меґари приходити до Атен,

оден Меґареєць вкрадав ся ночами до міста, щоби бути разом із Сократом.

Однак по-при приклонників мав Сократ також і ворогів. Особливо ненавиділи його иньші учителї, бо молодїж їх покидала і йшла за Сократом. Вони обвинили Сократа, що псує молодїж і хоче вводити нових богів. Мудрець боронив ся перед судом відважно, бо не чув за собою нїякої вини. Не зважаючи на се, суд засудив його на кару смерти. Приятелї хотїли освободити Сократа з вязниці і підкупили сторожу, але Сократ не хотїв тим хіснувати ся, кажучи, що треба корити ся перед постановами держави. Коли оден з учеників з болем серця закликав: „Як се страшно, що ти безвинно мусиш умирати“, Сократ відповів з усьмішкою: „Чиж ти хотїв би, щоби я вмирав винний.“ До самої смерти провадив розмову зі своїми учениками, доказуючи їм, що душа людска безсмертна, та зовсїм спокійно випив чашу з отруєю, яку подав йому вязничний сторож. Дельфійска пророчня признала Сократа наймудрійшим між всїма Греками.

10. Олександер Великий.

Король Филип. На північ від Греції лежав край Македонїя; він і досї задержав се імя. В старинї люди мало чували про сей край, хибань стільки, що там добувають срібло тай золото. Народ, який замешкував Македонїю був споріднений з Греками і визначав ся хоробростию і витревалостию. Около р. 350 перед Хр. став королем Македонців Филип. Він виховував ся в Греції і познакомив ся не лише з грецкою осьвітою, але й побачив безладдє, яке тодї завело ся між Греками. Тепер вже не так тяжко було завоювати Грецию, як давнїйше за перских воєн. До сего дїла забрав ся Филип дуже хитро. Доки був зайнятий уладженєм свого війска і вій-

ною з сусїдними народами, доти удавав великого приятеля Греків. Коли-ж побачив, що надійшла догідна пора, рушив в похід на Грециию і в великій битві під Х е р о н е є ю (338 р. перед Хр.) знищив грецке війско. Від сеї хвилї Греция стратила свою независимість.

Молодий вік Александра. Филип мав сина Александра, який ще малим хлопцем визначав ся великими прекметами і спосібностями. Щоби дати свому синови можливо найлїпше образованє, покликав король до Александра найславнїйшого грецкого мудрця, А р і с т о т е л я, на учителя. Малий хлопець дуже любив слухати оповіданя про старинних героїв і їх славні дїла. Пізнїйше читав залюбки поему Гомера про трояньску війну; стати славним героєм, як Ахиль, було його найгорячійшим бажанєм. Кілько разів довело ся йому почути про побіду батька, зараз ставав сумний і говорив з жалем: „Мій батько завоює цїлий сьвіт та менї не оставить нїчого до роботи.“ Филип тїшив ся тим запалом та мріями свого сина і сказав раз при нагодї: „Сину, шукай собі иньшого царства, Македонїя для тебе за тїсна.“

Олександер королем. Два роки по завойованю Грециї помер Филип і Олександер став королем. Тодї минуло йому ледви двайцять років житя. Всї покорені народи збунтували ся, надїючи ся відзискати свободу. Також і Греки думали, що вспіють остояти ся против недосьвідченого молодця. Однак Олександер явив ся нечайно під Тебами, здобув се місто і велїв його цїлком збурити. Се наполохало всї иньші грецкі міста і вони піддали ся без опору. Тепер задумав молодий король завоювати перску державу.

Похід на Перзів. Весною 334. р. пер. Хр. рушив Олександер на чолї македоньского і грецкого війска в похід. Перска держава находила ся саме тодї у великім безладї і упадку. Хоча

у перского короля було двайцять раз стільки війска, що у Олександра, то воно було зле узброєне і йшло до борби против своєї волі і охоти. Вже при першій стрічі, недалеко руін старинної Трої, відніс Олександер над Перзами велику побіду. Незабаром зібрав перский король Дарій III. друге великаньске війско і заступив Македонцям дорогу під містом Ісус. Але і тут потерпів невдачу, при чім ледви сам спас ся

Обр. 4. Смерть Олександра Великого.

утечию; мати, жінка і діти короля попали в полон Македонців. Зі страхом ожидали вони своєї судьби, однак Олександер обійшов ся з ними дуже приязно. Упокорений Дарий прислав послів до Олександра і просив о мир, жертвуючи йому половину своєї держави. Коли про се почув оден з приятелів Олександра, Парменіо, сказав: „Коли би я був Олександром то радо згодив би ся на се.“ „І я також“, відповів Олександер, „коли би я був Парменіоном“, та ступив в дальший похід. Через Фенїкію і Палестину, які за-

воював без труду, зайшов аж до Египту. Египтяни витали Македонців радо, бо давно вже бажали освободити ся з перского ярма. При устю Нілю оснував Олександер місто Александрию, яке швидко розвинуло ся і ще нині належить до найбільше цвитучих міст. Відтак вернув назад до Азиї, де Дарій III. зібрав між тим нове велике війско. На схід від ріки Тигра прийшло до послідної рішаючої битви. І тут побідив Олександер та став володарем цілої перскої держави.

Смерть Дарія і Олександра. Перский король утік по битві в гори. Там зловив його оден вельможа, який хотів заволодіти перскою короною і велів нещасливого короля скувати кайданами. Олександер пігнав ся в погоню за зрадником, сей однак покинув тяжко раненого короля на дорозї. Коли наспів Олександер, застав Дарія вже неживим. Зворушений прикрив мерця своїм багряним плащем і велів величаво поховати. Убійцю короля, котрий опісля попав йому в руки, велів покарати смертию.

Однак навіть завойоване такої величезної держави, як перска, не вдоволило Олександра. Він виправив ся до Индиї, щоби загорнути ще й той богатий край. Доперва коли війско збунтувало ся і не хотїло вже дальше йти, вернув назад до Перзиї і осїв в Вавилонї. Відсїля правив своєю величезною державою, закладав нові міста, будував канали і дороги. Воєнні труди і невигоди дуже підорвали здоровлє молодого короля і не довго довело ся йому тїшити ся здобутими краями. Зараз по повороті до Вавилону став занепадати на силах і умер в 323. р. пер. Хр., маючи всего на всего 33 роки житя.

Упадок Олександрової держави. Олександер не оставив ніякого наслідника. Його полководцї вели через 20 літ між собою завзяту борбу

о пановане над державою. В кінци рішили вони завойовані Олександром краї поділити між себе. Кождий з них дістав частину держави і став королем. Тоді повстали три великі держави: Македонїя, Сирия і Египет і кілька дрібних. Ті держави істнували ще 200—300 літ, поки їх не завоювали Римляни.

Б) Римляни.

11. Край і нарід.

Край. На захід від Грециї простягає ся апенїньский півостров. Він має свою назву від гір Апенїнів, що тягнуть ся від північного до полудневого кінця півострова. На західнім боцї тих гір находять ся плодовиті низини, наводнені ріками, що пливуть з гір в море. Найважнїйшою рікою в старинї був Тибр. Недалеко устя Тибру в море лежало місто Рим.

Нарід. Апенїньский півостров замешкували з давен ріжні народи. Один з тих народів називав ся Римлянами, бо головним його осередком було місто Рим. Римляни мали свою державу, котра зразу обнимала лише Рим і найближшу околицю. Через се ся держава була зовсїм похожа на дрібні грецкі держави. Але з часом почали Римляни загортати що раз то більше земель. Їхня держава обняла не лише цїлий апенїньский півостров, але й цїлий тодї знаний сьвіт. Вона була більша від перскої і македоньскої держави і удержала ся значно довше від них. Ті успіхи завдячували Римляни своїм великим прикметам. Був се нарід привичний до простого, невибагливого житя, дуже витревалий і хоробрий та незвичайно любив свою вітчину. Воєнна штука дійшла у Римлян до такого розвою, що нїякий нарід не міг їм дорівнати. Кромі

сего вміли вони удержувати в своїй державі взірцевий лад і не гнобили своїх підданих, як се робили держави на сході.

Віра. Також і Римляни були поганами і не знали віри в одного Бога. З разу почитали вони ріжних богів, між котрими найважнійший був Янус, бог початку і кінця. Він мав два лиця, одно старе, котрим глядів в минувшину, друге молоде, звернене в будучність. Пізнійше перебрали Римляни всїх грецких богів до своєї віри, лише подавали їм иньші імена. Так Зевес називав ся в них Юпітером, Атена — Мінервою, Арес (бог війни) Марсом і т. д. Будучність віщували з авспіцій. Жреці звані авґурами приглядали ся до лету птиць, або до тенес убитих на жертву зьвірят і з сего пізнавали волю богів.

12. Ромуль.

Основанє Риму. Так само як про найдавнійшу грецку історию, так і про початки Риму не маємо ніяких певних звісток. Дещо оповідають перекази, які повстали значно пізнійше і містять в собі багато видуманого, неправдивого. Про заснованє Риму оповідають тоті перекази ось що: Коли Греки здобули і збурили Трою, утїк трояньский герой Еней на апенїньский півостров, до краю Ляціум. Король сего краю полюбив Енея і при своїй смерти передав йому правлїнє. Тут панували відтак потомки Енея кілька сот лїт. Оден з тих потомків передав край своїм синам Нуміторови і Амулїєви, щоби спільно ним управляли. Але Амулїй прогнав свого старшого брата, велїв його дочку забити а двох новонароджених синів сеї дочки, Ромуля і Рема, втопити в ріцї Тибрі. Однак доля спасла маленьких хлопців. Филї ріки занесли кошик з немовлятами на беріг, а вовчиця

кормила обох хлопців своїм молоком. По якім-то часї надійшов оден пастух, забрав до себе хлопців і виховав мов свої дїти. Ромуль і Рем жили між пастухами і виросли на сильних і здорових парубків. Часто збирали своїх товаришів, нападали околичні села і забирали добичу. При однім такім нападї попали в полон. Іх завели перед Нумітора і той пізнав в них своїх внуків. Врадований тим відкритєм, рішив Нумітор при помочи Ромуля і Рема пімстити ся на Амулїєви. Він оповів їм про погані вчинки Амулїя; Ромуль і Рем зібрали своїх товаришів-пастухів, убили Амулїя і віддали королївский стіл свому дїдови. За се позволив він внукам заснувати гóрод над Тибром, на місци, де вони спасли ся від смерти. Однак між братьми почала ся суперечка, чиїм іменем назвати сей гóрод. Вкінци здали ся на суд богів і вичитали з лету птиць рішенє в хосен Ромуля. Від него то дістав новий гóрод імя Р и м.

Панованє Ромуля. Таким чином став Ромуль першим королем Риму. Щоби заселити місто, оголосив, що приймає до себе всяких утїкачів і волоцюг. В короткім часї зібрав богато людий, а й сусїдний народ, С а б і н и, пристали також до спілки і переселили ся до Риму. З поміж нових горожан вибрав Ромуль 300 досьвідчених і розумних мужів на дорадників і при помочи тої ради, с е н а т у, управляв державою. Довго панував він в Римі і довів державу до великого розцвиту. Одного разу, коли робив перегляд війска, спустив ся бог війни, Марс, на землю і забрав його з собою до неба. Тому почитали Римляни Ромуля як бога і приносили йому жертви.

13. Фурій Каміль.

Прогнанє королїв. По смерти Ромуля володїли в Римі иньші королї. Послїдний з них,

Тарквіній Гордий, був дуже жорстокий. Тому Римляни збунтували ся против нього, прогнали його в р. 510. пер. Хр. і оснували республику. Від тепер вже не було в Римі королів і горожани управляли самі собою. Що року вибирали двох урядників, котрі називали ся конзулями і мали в своїх руках найвисшу власть, але лише на оден рік. На час великої небезпеки передавали Римляни найвисшу власть одному урядникови: диктаторови, але той не міг урядувати довше, як пів року. Кромі сего задержано давну раду, сенат; членами сенату були батьки найстарших родин і вони мали нагляд над цілою управою держави.

Борба з сусідами. Римска держава мала богато ворогів і тому мусіла часто вести війни з сусідним містами. Найзавзятійшим ворогом Риму було місто Веї. Десять літ тривала війна між Римлянами і Веєнтами без успіху. Доперва Фурій Каміль, котрого Римляни вибрали диктатором, побідив Веєнтів і здобув їх місто. Однак не найшов він вдяки серед своїх земляків. Його обвинили перед судом, що він присвоїв собі добичу і Каміль мусів йти на вигнанє.

Напад Ґалійців. Незабаром зависла нова небезпека над Римом. З країв на північ від апенїньского півострова прийшло дике племя Ґалійців і напало Етрурию, край сусідний з римскою державою (390. р. пер. Хр.). Етруски просили Римлян о поміч против страшного ворога. Римляни вислали послів до ґалійского короля Брена і спитали його, яким правом він нападає чужий край. Брен відповів: „Ми носимо право на вістрю меча і сьвіт належить до хоробрих.“ А коли римскі посли взяли участь в битві з Ґалійцями і убили одного їхного провідника, рішив Брен кроваво пімстити ся на Римлянах.

Ґалійці в Римі. З Етруриї рушили Ґалійці прямо на Рим і побідили Римлян в битві, неда-

леко брами міста. В місті настав переполох. Населенє розбігло ся по околици, шукаючи захисту в чужих містах; лише спосібні до бою мущини заперли ся в укріпленім замку, Капітолю, де боронили ся завзято. Ґалїйцї хотїли підступом здобути Капітоль. Серед тихої місячної ночи стали крадькома вдирати ся на мури замку. Вже деякі з них були на мурі, коли гуси, яких Римляни держали на Капітолю в честь богинї Юнони,

Обр. 5. Околиця Капітолю в Римі.

почали так голосно ґеґати, що оборонцї пробудили ся і прогнали ворогів. Все таки мусїли Римляни піддати ся, бо незабаром не стало харчів і грозила їм голодова смерть. Вони мусїли заплатити 1000 фунтів золота окупу. При важеню жалїли ся Римляни, що Ґалїйцї уживають фальшивої ваги. Тодї докинув Брен до тягарців ще й свій меч і кликнув: „Горе побідженим!“ Під ту хвилю наспів Ф у р і й К а м і л ь, котрий міжтим вспів зібрати нове війско, і прогнав Ґалїйців. Тепер став Рим свобідний, але з гарних будівель остала лише купа звалищ. Горожани хотїли по-

кинути зруйноване місто і переселити ся до Веїв. Доперва по довгих переговорах удало ся Камільови відвести їх від сього наміру і спонукати до відбудованя Риму. За сї заслуги назвали його другим основателем Риму.

14. Фабриций.

Війна з Тарентом. Полудневе побереже апенїньского півострова було заселене Греками. Там було так багато грецких міст, що ту частину півострова звали „великою Грециєю". Між тими містами визначало ся місто Тарент могутностию і богацтвом. Тарентяни нерадо споглядали на зріст римскої держави, бо бояли ся, що Римляни колись стануть їхними соперниками. Одного разу причалило кілька римских кораблїв до пристани в Тарентї. Тарентяни напали ті кораблї і затопили їх. Тому виповіли їм Римляни війну.

Король Пирг. Тарентяни знали добре, що вони не подужають хороброго і витревалого римского війска. Вони прикликали собі на підмогу короля Пирга з Епіру (в Грециї), який славив ся великою хоробростию і воєнними спосібностями. Пирг наспів з сильним війском і 20 слонями. Римляни були непривичні до борби з тими звірями, яких перший раз бачили, і програли дві великі битви.

Фабриций. Однак і Пирг потерпів в тих битвах великі страти. По послїдній битві він сказав: „Ще одна така побіда, і я пропав!" Тому дуже хотів заключити з Римлянами мир. Але Римляни рішили не вдавати ся в переговори з ворогом, доки їм не вдасть ся віднести побіду. Всеж-таки вислали свого посла Фабриция до короля, щоби умовити ся в справі виміни полонених. Пирг задумав при тій нагоді наклонити Римлян до мира і хотів перекупити Фабриця

дорогими дарунками. А що се не вдало ся, пробував його налякати. Коли Фабриций розмовляв з Пиргом, явив ся за ним слонь і простягнув трубу над його головою. Але Римлянин сказав з усьмішкою: „Так як вчера не звабили мене твої дари, так нинї не злякає твій слонь.“ Недовго опісля написав Пиргів лїкар лист до Фабриция, обіцюючи за відповідну заплату

Обр. 6. Римский табор.

забити короля отруєю. Фабриций післав той лист Пиргови, а сей закликав здивований: „Справдї лекше звести сонце з небесної дороги, чим Фабриция з дороги чесноти.“

Здобутє Таренту і цїлого півострова. В роцї 275. пер. Хр. прийшло до нової, третої битви між Римлянами і королем. Тим разом побідили Римляни і знищили війско Пирга. Тепер не міг

Тарент вже довше боронити ся. Римляни здобули горде місто, а з ним і другі грецкі міста на полудни півострова.

Рівночасно загортали Римляни також землї на північ від Риму і провадили в тих сторонах кроваві війни. В р. 222. пер. Хр. належав вже цїлий апенїньский півостров до римскої держави.

Борба патрициїв з плєбеями. Рівночасно з тими війнами вела ся в Римі між горожанами борба о рівні права. Ті Римляни, котрі походили з давних римских родин, називали ся патрициями, тоб-то шляхтою. Прочі горожани, які походили з родин пришелців, називали ся плєбеями. Число плєбеїв було дуже велике, патрициїв було лиш небогато; однак цїла управа держави була в руках патрициїв. Плєбеї домагали ся участи в управі, а коли їм відказали, забрали ся з Риму і хотїли оснувати иньше місто. Тодї сенат, бажаючи вдоволити плєбеїв, позволив їм мати своїх урядників. Ті урядники звали ся народними трибунами. Тепер було плєбеям лекше при помочи народних трибунів бороти ся о дальші права. Тота борба тривала більше чим сто літ. В кінци допустили патриції плєбеїв до всїх урядів і тодї плєбеї успокїли ся.

15. Родина Сціпіонів.

Війна о Сицилїю. Недалеко полудневого кінця апенїньского півострова лежить трикутний остров Сицилїя. По покореню грецких міст в полудневій Італїї забажали Римляни загорнути сей остров. Однак тут панували в той час Картаґінцї. Картаґіна була торговельним містом на північнім побережу Африки. Завдяки оживленій торговлї і копалням срібла в Еспанїї розбогатїло се місто в короткім часї і почало загортати сусїдні краї. Картаґінцї не любили йти

самі у війну; вони наймали собі жовнїрів серед иньших народів і платили їм за се. Таким війском покорили вони північне побереже Африки, Еспанію, Сицилію, Сардинію і Корсику. Коли-ж Римляни забажали забрати собі Сицилію, мусїло прийти між ними і Картаґінцями до воєн. Римляни називали Картаґінців Пунійцями, тому тоті війни зовуть пунійскими війнами. В першій пунійскій війні побідили Римляни і відобрали Картаґінцям Сицилію (241. р. пер. Хр.).

Ганїбаль. Однак між Картаґінцями найшов ся хоробрий і спосібний полководець, котрий рішив відомстити Римлянам їхну нахабність. Був се Ганїбаль. Вже як девятьлїтний хлопчина присягнув він ненавидїти Римлян. Ставши полководцем картаґіньских війск, завоював північну Еспанію і рішив зачіпити Римлян в їх власнім краю. Римляни сподївали ся нападу від сторони моря і готовили ся з сего боку відперти ворога. Однак Ганїбаль перейшов зі своїм війском через Ґалїю (теперішну Францию) і пустив ся походом через Альпи. Отся переправа через стрімкі, скалисті, снїгом і ледом покриті гори була незвичайно тяжка і небезпечна. Тисячі картаґіньских жовнїрів згинули серед гір від страшних трудів, або в борбі з гірняками. Але се не відобрало вождови відваги і по двотиждневій переправі через Альпи появило ся картаґіньске війско несподївано в північній Італїї (218. р. пер. Хр.).

Друга пунійска війна. Римляни заскочені з того боку, з якого не надїяли ся нападу, вислали конзуля П у б л ї я С ц і п і о н а против Ганїбаля. Але Ганїбаль відніс при помочи своєї кінноти сьвітлу побіду і знищив римске війско. То саме стало ся з двома иньшими війсками, які Римляни опісля против нього вислали. Таким чином став Ганїбаль паном цїлої північної Італїї. Відтак перейшов на полудне. Тут злучив ся з містами, які хотїли освободити ся з під пано-

ваня Риму і під Канами відніс четверту побіду на Римлянами. Ся битва була для Римлян найбільше болючим ударом. 70.000 жовнїрів, цьвіт римскої молодїжи, полягло на поли бою, богато попало в неволю. Здавало ся, що надійшов конець римскій державі, що Італїя стала слугою Картаґіни.

Публїй Корнелїй Сціпіо. В тім скрутнім положеню показали Римляни цїлу велич свого духа. Вони не піддали ся розпуці, не стратили надії і з величезним напруженє сил та пожертванєм майна виставили нове війско. Начальство над тим війском обійняв молодий, але спосібний полководець Публїй Корнелїй Сціпіо, син побідженого Ганїбалем вожда. Він поплив на кораблях до Еспанії і в короткім часї завоював цїлий край. Відтак переправив ся до Африки, відніс над Картаґінцями кілька побід і загрозив самій столици. Настрашені Картаґінцї відкликали Ганїбаля з Італії; він мусів відречи ся всїх користий зі своїх побід і спішити ратувати Картаґіну. Коло міста Зами прийшло між Ганїбалем і Сціпіоном до рішаючої битви (202. р. пер. Хр.). Сціпіо відніс велику побіду і Картаґіна мусїла відступити Римлянам Еспанію.

Збуренє Картаґіни. Ганїбаль бачив добре, що Римляни стремлять до цїлковитого знищеня Картаґіни і що ще раз прийде колись до рішаючої війни з Римом. Тому безвпинно працював, щоби двигнути місто з упадку і привести до нової сили. Але заздрі Римляни замітили се і зажадали видачі Ганїбаля. Ганїбаль утїк до Азиї, але й там досягла його рука Римлян; щоби не попасти ся живим в руки своїх завзятих ворогів, Ганїбаль зажив отрую, яку носив в перстени. Його предвидженя сповнили ся. В кількадесять лїт опісля почали Римляни нову війну з Картаґіною. Начальство над римским війском обняв Публїй Корнелїй Сціпіо молодший, внук по-

бідника під Замою. Він здобув місто приступом і велїв запалити доми. Сїмнайцять днїв горіло місто, поки огонь знищив все до тла. Відтак заорав Сціпіо згарище плугом на знак, що нїяка людска оселя не сьміє повстати на тім місци (146. р. пер. Хр.).

Обр. 7. Здобутє Картаґіни.

Завойованє Македонїї. Того самого року завоювали Римляни Македонїю і Грецию і прилучили оба краї до своєї держави. Тепер стали вони панами цїлого Середземного моря, а через се й панами цїлого старинного сьвіта, бо майже всї осьвічені народи старини мешкали над Середземним морем.

16. Братя Ґракхи.

Відносини в Римі. Зріст римскої держави не вийшов в хосен всїх римских горожан. Вправдї не було вже ріжницї між патрициями і плєбеями і всї римскі горожани мали рівні права, але лише богатші мали доступ до урядів і брали участь в управі державою. Тих богатих горожан звали оптиматами. З часом захопили оптимати всю власть в свої руки, придбали собі великі посїлости в Італїї і в завойованих краях, тягнули значні зиски з торговлї і всї нові здобутки римскої держави йшли виключно в їхний хосен. Між тим мусїли всї иньші горожани поносити великі воєнні тягарі, а не маючи з того нїякого хісна, попадали в що раз більшу біду. Вони задовжували своє майно і мусїли його відтак продавати богатим. Положенє бідних було ще через се дуже тяжке, що вони стративши майно, не могли працею своїх рук заробити собі на удержанє. Богачі мали сотки і тисячі невільників і не потребували наймати робітників. Щоби ратувати бідних горожан від голодової смерти, мусїла держава купувати збіже і роздавати між них даром. Але се була лише хвилева поміч і не усувала лиха. Таких бідних горожан, що не мали засобів до житя, звали пролєтарами.

Змаганя Ґракхів. В той час жили в Римі два брати Ґракхи: Тиберий і Кай. Вони походили зі знатної і богатої родини; їхна мати Корнелїя була дочкою Сціпіона, побідника під Замою. По смерти мужа посьвятила Корнелїя цїлий свій час вихованю дїтий, щоби зробити з них вірних і добрих синів вітчини. Одного разу прийшла богата Римлянка в відвідини до неї і стала хвалити ся своїми дорогими прикрасами. Корнелїя прикликала своїх синів і показуючи на них сказала: „Отсе мої дорогі при-

краси.“ Коли сини підросли, стали придумувати, як би поправити гірку долю пролєтарів і основно зарадити лихови. Незабаром горожани вибрали Тиберия Ґракха народним трибуном (в 133. році пер. Хр.). Тоді він поставив внесенє, щоби богачі відступили частину державних ґрунтів, які оставали в їх заряді, до розділу між пролєтарів. Але оптимати не хотїли й слухати про се. Щоби не допустити до ухваленя внесеня, викликали заворушенє в Римі і серед уличної бійки забили Тиберия. Така сама судьба стрітила й Кая Ґракха, коли він, будучи трибуном, на ново поставив внесенє брата. Оба брати жертвували житє, щоби поліпшити долю бідних.

17. Юлїй Цезар.

Внутрішні війни. В той сам час настала переміна в складі війска. Досї всї римскі горожани були обовязані йти на війну і бороти ся з ворогом. Однак ізза частих воєн, і то в далеких краях, ставало сповненє сего обовязку неможливим. Тому почали приймати до війска людий, котрі хотїли посьвятити ся виключно воєнній службі, і платили їм за се гроші. До війска почали напливати пролєтарі, або і ріжні чужі зайди, котрі ставали жовнїрами лише тому, щоби заробити гроші. З таких людий витворив ся окремий війсковий стан. Жовнїри не були зависимі від римского правлїня, лише від своїх вождів, а вожди при помочи своїх жовнїрів старали ся захопити управу держави в свої руки. А що вождів було кілька і кождий з них хотїв бути паном держави, то приходило між ними до внутрішних воєн. При тім старали ся вожди приєднати собі приклонників також серед горожан і одні ставили ся на сторону оптиматів і сенату, другі на сторону пролєтарів.

Юлїй Цезар. Одним з таких вождів, що стреміли до панованя над цїлою державою, був

Юлій Цезар. Вже як молодий хлопець, викликував він загальний подив ізза своїх спосіб-

Обр. 8. Юлій Цезар.

ностий. В короткім часі придбав собі таке велике знанє, що ніхто не міг йому дорівнати. При тім душа його рвала ся до великих чинів і слави.

Оглядаючи статую Олександра Великого, він замітив з жалем: „Олександер в моїм віці завоював вже сьвіт, а я ще нічим не визначив ся.“ Раз при переїзді через мале місточко сказав: „Я волів би тут бути першим, чим в Римі другим.“ Щоби виробити ся на доброго бесідника, вибрав ся до Греції, де в той час були найліпші учителі вимови. В дорозі напали морскі розбишаки корабель, на котрім він їхав, і забрали Цезаря в неволю. Коли зажадали викупу двайцять талантів (110.000 корон), сказав Цезар: „Що? за такого чоловіка, як я, лише двайцять талантів? Дістанете пятьдесять талантів!“ І справді заплатив їм отсю суму. Але ледво освободив ся, зібрав кілька воєнних кораблів, дігнав розбишаків і велів їх прибити на хрест.

Перша трійця. По повороті до Риму став Цезар брати участь в публичнім житю. Він старав ся зєднати собі прихильників серед пролєтарів, роздавав між них збіже і дарунки та уладжував величаві ігрища. Щоби тим певнійще дійти до власти і значіня, злучив ся з Помпеєм, який тоді був найславнійшим вождом і придбав для римскої держави богато країв в Азиї. До них приступив ще Крас, найбільший богач в Римі. Всї три захопили до спілки найвисші уряди в державі (60. р. пер. Хр.). Сей союз Цезаря, Помпея і Краса називають в історії тріумвіратом або трійцею. Кождий член трійцї дістав оден край до заряду. Цезареви припала Ґалїя (північна Італія і Франция). Але до римскої держави належала тодї лише полуднева частина Ґалїї; прочу часть треба було що-й-но завоювати. Вісім літ провадив Цезар війну з ґалїйскими племенами, заки доконав сього діла. За той час виховав собі війско, зложене з виправлених і вірних жовнїрів, які на кождий поклик свого вожда були готові йти за ним. Сим війском здобув собі Цезар пановане в Римі.

Війна Цезаря з Помпеєм. Між тим, коли Цезар воював в Ґалії, вбили Краса в Азиї, а Помпей хотїв при помочи оптиматів захопити всю власть в свої руки. Між ним і Цезарем почала ся ворожнеча, яка довела до отвертої війни. Щоби не дати соперникови часу на приготованє, рушив Цезар на чолї свого війска просто на Рим. Помпей і його сторонники мусїли утїкати до Грециї. Тут прийшло між обома вождами до рішаючої битви в р. 48. пер. Хр. Побіджений Помпей утїк до Египту, але тамошний король велїв його вбити.

Цезар самовладцем. Тепер став Цезар необмеженим паном цїлої римскої держави. Сенат і нарід слухали його приказів, бо за ним стояло війско. Щоби заховати позір, що республика дальше істнує, велїв Цезар іменувати себе диктатором на цїле житє. Він дбав про добро держави і горожан. За його почином вибудовано в Римі богато величавих будівель, при чім пролєтарі найшли роботу і зарібок. Велике число бідних горожан поселив Цезар в иньших краях і роздїлив між них ґрунта. Кромі сего поправив численє часу і завів новий календар (юліяньский), якого наша церква придержує ся ще до нинї.

Однак приклонники республїканьского правлїня ненавидїли Цезаря за се, що він панував мов монарх і хотїв привернути часи королїв. До них прилучили ся особисті вороги Цезаря і зробили заговор на його житє. 15. марта 44. р. перед Христом напали заговірники на Цезаря в сенатї і вбили його штилєтами.

18. Цїсар Октавян Август.

Друга трійця. Однак усуненє Цезаря не вратувало республики. Вже в рік по тім злучив ся прибраний син Цезаря, Октавян, з найви-

знатнійшими мужами римскої держави, Антонієм і Лєпідом, і вони розділили найвисшу власть поміж себе. Таким чином повстала друга трійця. І між членами другої трійці, особливо-ж між Октавяном і Антонієм прийшло опісля до війни о пановане. Октавян побідив в битві під Акціум Антонія (в р. 31. пер. Хр.) і став володарем цілої римскої держави. Республика упала і від тепер стали володіти Римом цісарі.

Нові завойованя. Хоча римска держава вже була дуже велика, висилав цісар Октавян Август свої війска здобувати нові краї, а його наслідники робили то саме дальше. За Августа завойовано всї землї на північ від Італії аж по ріку Дунай. З австрийских країв належали до римскої держави: Тироль, Сольногород, Стирия, Каринтия, Краіна, Істрия, Дальматия, Босна і Герцеґовина, полуднева долїшна і горішна Австрия та Угорщина по Дунай. Цїсар Траян прилучив ще Семигород і частину Буковини (около р. 100 по Хр.). Кромі сего обіймала римска держава ще Англію, Еспанію, Францию, цілий балканьский півостров, передну Азию по ріку Евфрат і північну Африку. Цілий той величезний простір поділено на 46 провінций, з яких кожда була майже так велика, як теперішні держави. Провінциями заряджували цїсарскі намісники.

В завойованих краях вводили Римляни лад і осьвіту. Вони мостили дороги, закладали міста, будували сьвятинї, театри, парнї, знакомили населенє з наукою і штуками. При тім вимагали від населеня лише правильної плати податків, лишаючи їм впрочім самоуправу. Через се римска держава остояла ся довше, чим иньші великі держави старини.

Християньство. За пsnoвaня цїсаря Октавяна Августа уродив ся в Палестинї Ісус Христос. Палестина належала тодї до рим-

скої держави. Свою науку почав голосити Ісус Христос вже по смерти Августа, коли на римскім цїсарскім столї сидів цїсар Тиберий. Греки і Римляни вірили в багато богів і були поганами. Ісус став учити, що є лиш оден бог: „отецъ нашъ сущій на небесѣхъ.“ Учив, що Бог не домагає ся від людий, щоби приносили зьвірята в жертву, як се робили погани — але бажає, щоби люди любили його і любили ся між собою, ділали добро навіть тим, які роблять їм зло. Учив, що всї люди братя, бо вони всї дїти одного Бога; тому вони всї рівні перед Богом. Таким чином проповідав Ісус Христос рівність і любов.

Розширенє християньства. Ученики Христа, апостоли, проповідували ту науку по містах Азиї і Грециї. Вони голосили радісну вість (по грецки: евангеліє), що Ісус Христос є сином божим, котрого Бог Отець післав спасти тих людий, які в него увірять і отворити їм дорогу до неба. В ті часи було богато нещасливих людий, бідних невільників, котрі в нуждї і горю коротали своє житє. Ті бідняки радо принимали нову віру, що обіцювала їм вічне житє і нагороду по смерти. Незабаром по всїх містах римскої держави почали появляти ся християни і їх число стало швидко зростати. Були се майже виключно бідні люди. Вони збирали ся разом, читали Сьвяте Письмо, сьпівали псальми і принимали причастиє. Кождий такий збір звав ся церквою.

Переслїдуванє християн. Римляни лишали завойованим народам не лише самоуправу, але й свободу віри. Вони не переслїдували нікого із-за віри, але вимагали, щоби всї шанували й римску віру і приносили жертву римским богам. Ріжні поганьскі народи могли се робити, бо їм нїчо не вадило, приносити жертву ще одному або кільком богам більше. Однак християни

признавали лише одного Бога і не могли віддавати почести римским божкам. Тому Римляни стали ненавидїти християн, а цїсарі видали закон, що кождий, хто не схоче поклонити ся римским богам, має бути караний смертию. Засуджених християн брали до цирку і там на втїху товпи пускали на них львів, медведїв, тигрів, котрі їх розшарпували. Тих християн, котрі за віру потерпіли смерть, зовемо мученикам і церква зачислила їх між сьвятих.

19. Цїсар Константин.

Перенесенє столиці. В третім віцї по Христї почав ся упадок римскої держави. Панами держави були тепер жовнїри. Коли цїсар не давав їм доволї гроший, або не робив того, що вони бажали, убивали його і робили цїсарем иньшого. Бувало й таке, що одна армія хотїла того, друга иньшого цїсаря. З того виходили внутрішні війни, котрі нищили державу. Доперва цїсар Константин приборкав самоволю війска і привернув лад. Він задумав перенести столицю своєї держави на схід. В тій цїли казав збудувати над Босфором нове місто, яке назвав від свого імени Константинополем (330. року по Хр.). Се місто збудовано протягом чотирох років і воно було похоже на Рим. Щоби заселити нову столицю, казав цїсар переселити туда мешканців всїх сусїдних міст. Незабаром став Константинополь богатим і торговельним містом. Тому що туди перенесено столицю римских царів, стали звати се місто також Царгородом, тоб-то цїсарским містом.

Побіда християньства. Мимо переслїдувань християньство ширило ся що раз більше. За цїсаря Константина майже всї римскі міста були вже християньскими. Поганьска віра держала ся лише по селах і далеких закутинах держави.

В р. 311. видав Константин закон, який надавав християнам рівні права з поганами. Тепер злучено всї християньскі громади в одну спільну цїлість. Над кождою громадою мав надзір сьвященик. Сьвященики більших міст, мали надзір над сьвящениками цїлої околиці; їх називали епископами (надзирателями). Епископи збирали ся на наради, звані соборами, і там рішали про важні справи цїлої церкви.

Упадок римскої держави. Не довго по смерти Константина подїлила ся римска держава на дві половини: західну і східну. Цїсарі західної части панували в Італії (але не в Римі), цїсарі східної части остали в Царгородї (Константинополи). Одні і другі не дбали о добро держави, лише о роскоші і вигоди. Для удержаня двірскої прислуги і війск треба було великих сум гроший, тому піддані мусїли платити величезні податки. Сї податки руйнували населенє. До того почали зі всїх сторін нападати дикі ґерманьскі племена і пустошити та нищити провінциї римскої держави. Оден край по другім відпадав від держави і ставав осїдком ґерманьских зайдів. Одоакр, начальник одного ґерманьского племени, завоював вкінци в 476. р. по Хр. й саму Італію і скинув послїдного римского цїсаря з престола. Так упала західно-римска держава.

II. Середновічні часи.

1. Велика мандрівка народів.

Народи на північи і сході Европи. В той час, коли на полудни Европи розвинули ся грецкі держави, а відтак велике римске цїсарство, жили на північи і сході Европи ріжні народи, котрі стояли на низькім степени осьвіти і не творили нїяких держав. Деякі з тих народів говорили мовами подібними до теперішної нїмецкої мови — се були Ґермани, иньші знова народи говорили мовами подібними до теперішної нашої рускої мови — се були Славяни. Кромі ґерманьских і славяньских народів були ще й иньші народи, які від одних і других ріжнили ся мовою і звичаями.

Ґермани. Ґерманьскі народи жили в давнину на скандинавскім і ютляндскім півострові та здовж Балтийского моря, від ріки Лаби аж по Вислу. Вони займали ся плеканєм худоби, а попри се й по трохи рільництвом. Край, котрий вони замешкували, був покритий великими лїсами, по над ріками простирали ся баґна і мочари. Ґерманьскі народи не будували міст, а й села були у них рідкостию. Звичайно родини мешкали одинцем серед лїса у великій деревлянїй хатї, довкола котрої був кусок поля; за полем простирав ся лїс, або пасовиско, на якім випасали свою худобу. Надзір над цїлим домашним ґаздівством мали жінки; мущини проводили свій час на ловах на диких зьвірів, яких

всюда було доволї, абб ходили на війну. Тому ґерманьскі хлопцї вже з малку вчили ся орудувати оружєм. Ґерманьскі народи були так само, як Греки і Римляни, поганами і мали своїх окремих богів. Найстарший бог звав ся В о́ д а н; він був паном неба і землї і мешкав в величавій палатї В а л ь г а л ї. Велику почесть віддавали також богови грому і бурі, що звав ся Д о́ н а р. Кромі сих почитали Ґермани багато иньших богів і богинь.

Славяни. На схід від германьских народів, від Висли аж поза Днїпро, жили ріжні славяньскі народи. Побут Славян був похожий на побут Ґерманів. І Славяни не мали міст та жили розкиненими хуторами між лїсами і полями. Лише для оборони від ворога закладали укріплені місця т. зв. г о́ р о д и. Займали ся хлїборобством, пчільництвом, плеканєм худоби, а також польованєм і риболовлею. Громадскими справами управляли в і ч а, тоб-то збори, на які сходили ся батьки родин, щоби обговорити і рішити важнїйші дїла. Також і Славяни вірували в багато богів. Найстаршим богом був у них бог грому і лискавки, що звав ся П е р у н; бог сонця і сьвітла звав ся Д а ж - б о г; богиня любови і щастя, весни і краси Л а д о і богато иньших. Кромі старших богів були і меньші. Славяни вірили, що в водї живуть р у с а л к и, в лїсах — л ї с о в и к и, в хатах — д о м о в и к и і т. и. В честь богів обходили ріжні сьвята. Найбільші сьвята були: сьвято К о л я д и і сьвято К у п а й л а; Коляди обходили в найкоротший, Купайла в найдовший день року.

Мандрівка ґерманьских племен. З приростом населеня стало ґерманьским племенам в первісних оселях за тїсно. Вони почали загортати сумежні землї і витискати відтам тамошне населенє. Вже в першім столїтю перед Христом загорнули ґерманьскі народи всї землї по Рен

і горішний Дунай, тоб-то по границю римскої держави. Дальше посувати ся не могли, бо приступу боронили римскі жовніри. Тоді оден більший ґерманьский народ, Готи, котрі сиділи над долїшною Вислою, покинули свою землю, вимандрували на полудневий схід і на области теперішної України заснували велику ґотску державу. Однак в 375. р. по Христї прийшов зі сходу, з Азиї, могольский нарід Гунів і розбив ґотску державу. Ґоти поділили ся. Східні Ґоти злучили ся з Гунами, західні Ґоти просили ся в службу римскої держави. Цїсар прийняв їх і поселив на балканьскім півострові. Незабаром король західних Ґотів, Алярих, збунтував ся і здобув та зруйнував Рим; його наслїдник повів Ґотів дальше на захід і заложив в полуднево-західній Франциї західно-ґотску державу. З початком VI-го віку загорнула західно-ґотска держава цїлу Еспанїю. По упадку західно-римскої держави не було вже кому боронити переходу через Рен і горішний Дунай. Тепер рухнули ся нїмецкі народи здобувати нові оселї. Франки перейшли Рен і під проводом свого хороброго короля Хльодвика завоювали край Ґалїйців 486. р. по Хр. Тут оснував Хльодвик державу Франків і сей край став називати ся Франциєю. Ще перед тим розпала ся держава Гунів, а освободжені східні Ґоти відобрали від Одоакра Італїю і заснували там свою державу. Вправдї вдало ся східно-римскому цїсареви Юстинїянови відобрати від них Італїю, але незабаром прийшов там иньший ґерманьский нарід, Льонґобарди, і забрали собі північну і середущу частину півострова. На кінець Анґлї і Саси завоювали остров Велику Британїю. Таким чином попала цїла західна Европа під пановане ґерманьских народів і на руїнах західно-римского цїсарства повстали ріжні ґерманьскі держави. Від римского населеня

завойованих країв перейняли Ґермани християньску віру, висшу осьвіту, а подекуди й мову.

Мандрівка славяньских народів. Зараз після ґерманьскої мандрівки почала ся славяньска. Славяньским народам стало також тісно в своїй вітчині і вони стали посувати ся в ті землї, які покидали Ґермани. Часто приставали до ріжних могольских племен, які з Азиї сунули ся до середної Европи і спільно з ними нападали і грабили сусїдні краї і держави. Таким чином посували ся Славяни що раз дальше на захід і полудне. З кінцем VI-го столїтя по Христї простирали ся славяньскі оселї аж поза ріку Лабу, а в Альпах доходили аж до Тиролю; иньші славяньскі народи поселили ся на балканьскім півострові і зайшли аж до Греції. Однак ще довгий час жили Славяни давним побутом, задержали свій вічевий устрій і поганьску віру, та не творили своїх окремих держав.

2. Карло Великий.

Держава Франків. Зі всїх ґерманьских держав, які повстали на землях західно-римского цїсарства, найдовше держала ся держава Франків. Наслїдники Хльодвика загорнули богато сусїдних країв і зробили свою державу великою і могутною. Вони ширили також християньство і осьвіту між своїми підданими. До найбільшої сили і розцвиту дійшла держава Франків за Карла Великого.

Війни Карла Великого. Майже цїлий час свого 50-лїтного панованя провадив Карло Великий війни. Він покорив всї иньші ґерманьскі племена, завоював Італїю і підчинив сумежні славяньскі народи під свою верховну власть. По всїх завойованих землях велїв ширити Христову віру, засновував монастирі і епископства. Його держава простирала ся від Атлянтийского

океану по середний Дунай, від середної Італії аж по Балтийске море. Тому що Карло Великий був такий могутний і положив такі великі заслуги коло розширеня християньскої віри, римский папа коронував його в р. 800. по Христї

Обр. 9. Карло Великий в школї.

цїсарскою короною і зробив його сьвітским начальником цїлого християньского сьвіта. Карло Великий став називати себе римским цїсарем, хоча його держава не мала з римскою нїчого спільного.

Внутрішний лад в державі Карла Великого. Незвичайно щиро заходив ся Карло Великий

коло ширеня осьвіти між своїми підданими. Він закладав школи для народу і приказав, щоби кождий монастир і кождий епископ удержував школи для околичної молоді. Часто відвідував сам тоті школи, щоби переконати ся про успіхи науки. Раз при таких відвідинах в одній школї замітив цїсар, що сини бідних родичів лїпше вчать ся, чим сини знатних панів. Тодї уставив він учеників відповідно до їх знаня праворуч і лїворуч коло себе і сказав до пильних: „Дякую вам дїточки, що стараєте ся по силам виконати мій приказ.“ А лїнивих насварив і загрозив, що не допустить їх до ніякого уряду. Сам Карло Великий любив дуже науку і покликав на свій двір найславнїйших учених з ріжних країв. Всяку свобідну годину посьвячував науцї і придбав собі велике знанє.

Також дбав Карло Великий про рільництво. На незамешкалих просторах велїв корчувати лїси, осушувати багна і оселював кольонїстів, які розводили там ґаздівства. Особливо старанно заряджував своїми власними розлогими добрами. Не спускаючи ся на урядників, сам доглядав всего і тямив про найбільші дрібницї. Хутори Карла Великого були заразом школами взірцевого ґаздівства, де дбайливі мужики могли багато навчити ся.

Смерть Карла Великого. Майже 50 лїт управляв Карло Великий державою Франків. Всї піддані не лише поважали його, але й любили, а слава його імени рознесла ся по цїлїм сьвітї. Володарі ріжних країв і народів слали до нього своїх послів, щоби приєднати собі його приязнь. Коли Карло умер (в р. 814. по Христї), нарід довго не хотїв вірити в його смерть. Довго ще оповідали люди, що цїсар не вмер, лише спить в відземній печері; колись ще пробудить ся і тодї настануть знова лїпші часи.

3. Наслїдки Карла Великого.

Подїл держави. Не довго по смерти Карла Великого розпала ся його держава. Внуки Карлові не могли погодити ся між собою і подїлили державу на три части. Найстарший, Льотар, дістав Італїю, вузкий пояс землї між Середземним і Нїмецким морем і цїсарску корону; середущий, Людвик, дістав краї на схід, наймолодший, Карло, краї на захід від Льотарової частки. З держави Людвика витворила ся Нїмеччина, з держави Карла Франция, а держава Льотара розпала ся відтак знова на кілька частин, з яких одні перейшли під зверхність Нїмеччини, иньші під зверхність Франциї. Сей подїл мав також вплив на витвір народів. Від того часу виступають Нїмцї, Французи і Італїйцї як окремі народи.

Славяньскі апостоли сьв. Кирил і Методий. По подїлї держави Карла Великого відорвали ся від Нїмеччини краї заселені Славянами. Тодї то витворила ся велико-моравска держава, до якої належали Чехи, Моравія, західна Угорщина і, мабуть, західна Галичина. Велико-моравскі князї панували в Велеградї. Оден з тих князів, Ратислав, хотів навернути своїх підданих до християньства і прикликав зі східно-римскої (грецкої) держави двох братів-монахів: сьв. Кирила і Методия. Щоби Славяни могли зрозуміти слово боже, переложив сьв. Кирил сьвяте письмо на славяньску мову і винайшов окреме письмо, пригідне для сеї мови. Се письмо перемінили відтак трохи ученики Методия і назвали кирилицею. Се тото саме письмо, яким друковані наші церковні книги. Оба братя проповідували відтак довгі лїта в велико-моравскій державі евангеліє і навернули тамошних Славян до християньства.

Мадяри. Однак велико-моравска держава не устояла ся довго. Вона була німецким королям солию в оцї, а що вони самі були за слабі, щоби єї знищити, то оден з них прикликав на підмогу Мадярів. Мадяри був то нарід дикий, могольский, який около р. 900 по Христї прийшов з Азиї до Европи. Вони радо послухали призову нїмецкого короля, загорнули цїлу Угорщину, а відтак напали і знищили велико-моравску державу. Славяньскі народи, які там мешкали, попали під пановане Мадярів і мусїли їм служити. Та незабаром показало ся, що Мадяри далеко небезпечнїйші сусїди для Нїмцїв, чим велико-моравска держава. Завоювавши цїлу Угорщину, вони стали нападати на нїмецкі краї. Рік річно запускали ся мадярскі ватаги глибоко в Нїмеччину, палили і грабили села та міста, а людий вбивали, або брали в неволю. Довгі літа терпіла Нїмеччина від нападів Мадярів.

4. Цїсар Оттон I.

Упадок королївскої власти. За наслїдників Карла Великого стало упадати значінє і могутність королївскої власти у всїх трех частинах франконьскої держави. Кожде королївство дїлило ся на меньші краї, або провінциї, і в кождій провінциї володів свій начальник - к н я з ь або ґ р а ф. Такий князь, або ґраф був справдїшним володарем свого краю; всї мешканцї мусїли перш-за-все його слухати. Король був вправдї зверхником всїх князїв, або ґрафів, але не міг мішати ся до внутрішного заряду країв. Бувало часто таке, що князї не повинували ся приказам короля, а навіть бунтували ся против нього і не хотїли признати його своїм паном. Тому в Нїмеччинї, Франциї і Італїї приходило часто до борби між князями (ґрафами) і коро-

лями. Ті борби нищили державу ще гірше чим напади чужих народів.

Оттон І. Коли в Франциї і Італії власть королївска упадала щораз більше, в Нїмеччинї найшов ся король, котрий зумів приборкати самоволю князїв. Був се Оттон І. І він мусїв бороти ся з князами, а навіть його рідний брат і син збунтували ся против нього. Однак Оттон здавив сильною рукою бунти і примусив князїв до послуху. Тому Нїмеччина стала тепер сильною державою. Оттон почав воювати ріжні славяньскі народи, що жили на схід від Нїмеччини, здовж ріки Лаби. Він підчинив їх під свою зверхність, навертав їх насильно на християньску віру, та поселював між ними нїмецких кольонїстів. Таким чином нїмчив Славян і богато країв, де тодї жили славяньскі народи, тепер має нїмецке населенє.

Завойованє Італії. Оттон вихіснував також безлад, який панував тодї в Італії. Там королї вели безнастанну війну з князями і ґрафами, римскі папи мусїли обороняти ся від ріжних ворогів, а чужі народи нападали і нищили край. Тому вдало ся Оттонови без великого труду завоювати північну і середущу частину півострова. Римский папа коронував його в р. 962. цїсарскою короною і від того часу нїмецкі королї називали себе також римскими цїсарями.

Початки Австриї. Мадяри все ще пробували нападати на Нїмеччину і шукати там давної добичі. Однак Оттон І. станув з ними до бою під містом Авґсбурґ і знищив цїле їхне війско. Від сеї битви стратили Мадяри охоту до дальших нападів. Вони забрали ся до управи землї і стали жити мирно, як і иньші народи. В своїм краю завели лад і заснували собі державу, яку сусїди стали звати Угорщиною. Угорский король Стефан (около р. 1000) завів в своїй державі

християньску віру і висшу осьвіту. По битві під Авґсбурґом відобрав Оттон І. частину німецкої землї, яку Мадяри давнійше забрали, і назвав єї Східною Мархією (Ostmark). Був се невеличкий край над рікою Анїзою. Наслїдник цїсаря Оттона І. надав в р. 976. Східну Мархію Лєопольдови з родини Бабенберґів. Лєопольд панував в містї Мельк. Найблизші наслїдники Лєопольда розширили Східну Мархію аж по ріки Литаву і Мораву, так що вона обнимала нинїшну долїшну Австрию. Вже тодї стали називати Східну Мархію Австриєю (Österreich), тоб-то державою на сходї.

5. Володимир Великий.

Початки Руси. Зі всїх славяньских народів найдальше на сходї мешкали Русини. Коли-ж иньші славяньскі народи пішли на захід і полудне, розсунули ся й Русини більше на захід і зайняли цїлий простір від Сяну і Карпат аж по-за Днїпро. Вони не називали ся зразу Русинами, лише дїлили ся на богато племен, з яких кожде носило окрему назву. Тї що мешкали над середущим Днїпром, звали ся Полянами, над Припетею жили Деревляни, між Днїстром і Прутом Тиверцї і т. д. Доперва в той час, як повстала велико-моравска держава, злучили ся й рускі племена в одну державу, яка звала ся Русию. Про початок Руси оповідає найдавнїйший лїтописець ось що: Ґерманьский нарід зі Скандинавії, Нормани, переходили часто ватагами через рускі землї до Царгорода (Константинополя). Там вони або торгували, або наймали ся за жовнїрів. В р. 862. прийшла одна така ватага під проводом Рурика в Новгород і заволодїла містом і околицею. Наслїдник Рурика Олег, котрий дуже любив війну, почав загортати що-раз дальші землї під свою власть.

Вкінци поплив зі своєю дружиною долї Дніпром і підступом здобув головне місто Полян, Київ. А що Київ був більшим і гарнїйшим містом чим Новгород, то Олег переніс ся туди. Від тепер став Київ столицею рускої держави.

Володимир Великий. Наслїдники Олега, київскі князї, прилучували що-раз то нові землї до Руси і Русь стала сильною і могутною державою. З поміж всїх київських князїв найбільше визначив ся Володимир Великий. Він завоював городи Перемишль, Червень і ин., тоб-то нинїшну Галичину і таким чином прилучив всї рускі племена до київскої держави. Кромі сего ходив походом в далекі землї сусїдних народів і накладав на них дань. В 988. р. став облягати богатий грецкий город Корсунь, що лежав на півострові Крим. А зробив се із пімсти за се, що грецкі (східно-римскі) цїсарі не хотїли віддати своєї сестри за нього. Греки заперли ся в містї і обороняли ся хоробро. Довго не міг Володимир нїчого вдїяти. Але оден Грек посварив ся зі своїми і кинув до Володимирового війска стрілу з написом: „На схід сонця від міста є криниця, а з неї проведена вода в місто; перетни рури і здобудеш місто.“ Володимир так зробив і корсунцям не стало води. Місто мусїло піддати ся Володимирови.

Хрещенє Руси. Тепер рішили ся грецкі цїсарі віддати свою сестру за Володимира, але переказали йому, що коли хоче брати християньску царівну за жінку, то повинен вперед сам охрестити ся. Володимир на се згодив ся, прийняв в Корсунї християньску віру, а відтак вже звінчав ся з царівною Анною. Після того забрав свою жінку і грецких сьвящеників, поїхав у Київ, а Корсунь віддав назад Грекам. В Київі казав валити і рубати всї ідоли, а ідола Перуна велів привязати коневи до хвоста та волочити по містї. Се на те, щоби показати Киянам, що по-

Обр. 10. Хрещенє Руси.

ганьскі боги не мають ніякої сили. Відтак зібрали ся Кияни над Дніпром і приняли всї разом хрест. Охрестивши Киян, пішли грецкі сьвященики проповідувати слово боже по инших містах. Незабаром ціла Русь стала християньскою.

Київ за Володимира. Володимир, після того як охрестив ся, не ходив воювати, а тільки обороняв ся від ворогів. Враз зі своєю дружиною почав вести в Київі веселе і гучне житє. Пири, забави, ігрища слїдували по собі з части і тривали по кілька днів і тижнів. До Київа стягали ся богаті бояри з околиці і поселяли ся в столиці, щоби бути близько княжого двора. Володимир збудував богато церков і прикрасив місто гарними будівлями. Київ став найбільшим і найбогатшим містом.

Упадок київскої держави. По смерти Володимира почала руска держава хилити ся до упадку. Володимир подїлив Русь між своїх синів і ті стали против себе воювати. Кождий з них хотїв побільшити свою частку коштом свого брата. Тоті війни ослаблювали силу держави і подавали чужим народам нагоду нападати і нищити рускі землї. Князї дїлили свої частки дальше між своїх синів і таким чином розпадала ся Русь на що раз більше число дрібних удїлів.

6. Хрестоносні походи.

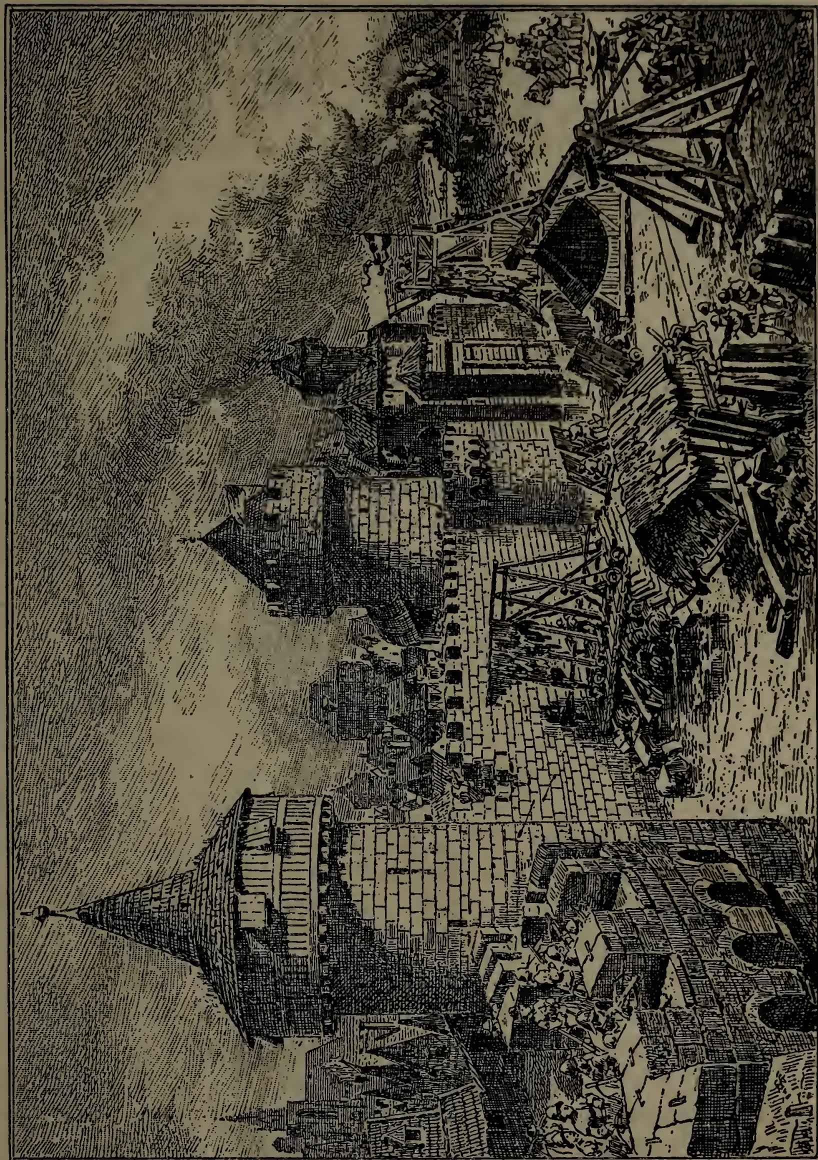
Богомолцї. Християни відносили ся з давних давен з особливою любовою до „Сьвятої Землї" — Палестини. Там находили ся тоті сьвяті місця, де жив і навчав Ісус Христос, де проляв свою кров за цїлий людский рід. Тому часто звертали ся християни думками в ті сторони, а богато побожних людий не жахали ся трудів і невигод та вибирали ся в подорож до Палестини, щоби оглянути сьвяті місця і помо-

лити ся в церкві господнього гробу в Єрусалимі. Вони думали, що таким чином швидше доступлять прощеня гріхів. Таких подорожних звали богомолцями. А в давні часи подорож до Палестини не була така легка як нині. Тоді не було ні желїзниць, ні парових кораблїв; цїлу подорож приходило ся відбувати вітрильними кораблями, або сушию пішки. Така подорож тривала нераз довше чим рік і коштувала богато гроший. Доки ще Палестина належала до грецкої (східно-римскої) держави, доти могли богомолцї відбувати подорож без великої небезпеки. Але се змінило ся, коли той край попав в руки невірних Турків. Турки нападали богомолців, грабили і забивали, або запродували в неволю тих, котрі хотїли сповнити побожне дїло. А коли декому й удало ся побороти всї небезпеки і добити ся до Єрусалима, то мусів дорого окуплювати дозвіл на відвідини сьвятих місць та терпіти насьміхи і наругу невірних. Про ті кривди і насильства оповідали відтак богомолцї родинї і знакомим в дома, коли вернули зі своєї подорожи. Тому що раз силнїйше проявляло ся між християньскими народами бажанє, відобрати Палестину від Турків і освободити Сьвяту Землю з рук невірних.

Перший хрестоносний похід. В кінци зайняв ся тим дїлом побожний монах Петро з Аміен. Він сам був богомолцем і бачив на власні очи, які кривди терплять християни від Турків. Вернувши з Палестини, йшов він від міста до міста, від села до села і всюди взивав нарід до походу против невірних. Римский папа скликав в Франциї велике віче, щоби нарадити ся над сею справою. Тисячі лицарів і простого народу зібрали ся на тоту нараду. Коли папа спитав, чи хочуть відобрати Сьвяту Землю з рук невірних, всї закликали: „Бог так хоче“. Серед великого одушевленя припинали собі червоний

хрест на праве рамя, на знак, що возмуть участь в поході. Тому названо їх хрестоносцями. З горячковим поспіхом почали всї приготовлювати ся. З ріжних країв напливали тисячі добровольців, готових на смерть за боже діло. Князї і лицарі покидали свої палати, монахи монастирі, мужики лишали свої поля і хати — нїхто не хотїв остати байдужним. В лїтї 1096. р. рушили сотки тисячів хрестоносців в похід під проводом ріжних князїв, між якими особливо визначав ся француский князь Ґотфрид з Буйон (Bouillon). Поки йшли через християньскі краї, все було добре. Але коли переправили ся до Малої Азиї, яка тодї вже була в руках Турків, прийшло ся терпіти голод, спрагу і ріжні невигоди. В війску прокидали ся ріжні недуги, від яких гинули тисячі; иньші падали в битвах від турецкого меча. До того деякі князї бажали вихіснувати хрестоносний похід на се, щоби здобути собі яке царство і примушували хрестоносців здобувати для них ріжні міста. Через се протягав ся похід дуже довго, а війска ставало що раз меньше.

Здобутє Єрусалима. Доперва по трох роках дійшли хрестоносцї під мури Єрусалима. На вид веж і копул сьвятого міста заволодїло війском величезне одушевленє. Всї кинули ся приступом до бою, щоби здобути місто від першого замаху. Однак се не вдало ся. Єрусалим був обведений високим і сильним муром і мав велику турецку залогу. Треба було забирати ся до правильної облоги. Хрестоносцї найшли ся в дуже скрутнім положеню, бо не мали машин потрібних до облоги кріпости, анї спромоги збудувати такі машини; також терпіло війско від великої спеки і спраги. Але все таки не тратили надії, що осягнуть свою цїль. Незабаром надплили християньскі кораблї до не-

Обр. 11. Облога міста.

далекої пристани і привезли харчі та майстрів до будови машин. В недалечкій долині найдено жерело сьвіжої води а коло нього гай кедрових дерев. Тепер вже було все, чого треба було,

і в недовзї вибудовано височезні деревяні вежі. Ті вежі підкочено ночию на валках під укріпленя та спущено зводжені мости на мури. По довгім завзятім бою вдерли ся хрестоносці на мури і здобули місто. Ще якийсь час кипіла борба на улицях Єрусалиму, бо Турки уперто боронили ся майже в кождім домі. Відтак поспішили лицарі до церкви божого гробу, зложити подяку за побіду. Тут проголосили Ґотфрида з Буйон королем Святої Землї.

Новозасноване єрусалимске королївство не удержало ся довго в християньских руках. Хоча европейскі держави піднимали ще кілька хрестоносних походів, щоби оборонити Єрусалим від ворожих нападів, але се не богато помогло. Сьвята Земля попала знова в турецкі руки і остає до нинїшного дня під панованєм турецких султанів.

7. Фридрих I. Рудобородий.

Гогенштавфи. В часах хрестоносних походів панували в Німеччинї цїсарі зі славного і могутного роду Гогенштавфів. Сей рід мав свою назву від родинного замку в полудневій Німеччинї, якого руїни переховали ся до нинїшних часів. Найславнїйшим цїсарем з сего роду був Фридрих I., званий із-за рудої бороди Рудобородим.

Війни в Італїї. Італїя і Німеччина мали від часів Оттона I. спільного володаря, римского цїсаря. Але тому що римскими цїсарями були Німцї і пересиджували в Німеччинї, то Італїйцї не дуже хотїли їх слухати. З тої причини часто приходило до воєн і майже кождий цїсар мусїв насильно примушувати Італїю до послуху. Против Фридриха Рудобородого збунтувала ся північна Італїя під проводом міста Міляна. Фридрих виправив ся з великим військом, обляг Міляно, а коли місто піддало ся, велїв його

цілком збурити, а мешканців поселити в чотирох селах. Але се не покінчило війни. По стороні міст станув римский папа, котрий не хотів допустити до цілковитого закріпощеня Італії і надмірного розросту Німеччини. В битві під Лєняно потерпів німецкий цісар невдачу (1176. р.) і мусів надати італійским містам самоуправу.

Австрия князївством. По смерти Лєопольда І. панували в Східній Мархії його наслідники з роду Бабенберґів. Се діяло ся тому, що Бабенберґи вірно служили німецким цісарям і цісарі по смерти батька передавали сей край синови. Однак Східна Мархія не була власностию Бабенберґів і кождий німецкий цісар міг єї відобрати Бабенберґам і надати якому иньшому панови. За часів Фридриха Рудобородого панував в Мархії Генрик II. Він мав привичку уживати з часта слова „бігме“ (Ja, so mir Gott [helfe]) і тому назвали його „Бігмайком.“ Генрик Бігмайко мав у своїм заряді також і Баварию, котру батько цісаря Фридриха відобрав був тамошному князеви. Але Фридрих Рудобородий погодив ся з тим князем, забрав від Генрика Баварию і віддав назад тамтому. А щоби Генрик не чув ся покривджений, надав йому і цілій родині Бабенберґів окремі права (привілєґії). Від тепер мала Східна Мархія на все остати в руках Бабенберґів і без окремого дозволу німецких цісарів переходити з батька на сина; в браку синів, мали навіть дочки право наслїдства. Таким чином стала Австрия дідичною власностию родини Бабенберґів. Кромі сего цісар побільшив Східну Мархію, бо прилучив до неї велику частину теперішної горішної Австриї. На кінець надав Мархії титул князївства і марґрафи австрийскі звали ся тепер князями. Се стало ся в р. 1156. і сей рік незвичайно важний в розвою нашої держави. Два роки опісля надав цісар Фридрих ческому князеви титул короля.

Відень столицею. Генрик Бігмайко переніс свою столицю до В і д н я. Він збудував тут замок і заснував монастир. Від того часу стало місто швидко розвивати ся і більшати, відповідно до сего, як розвивала ся і більшала австрийска держава.

Третий хрестоносний похід. Під кінець пановання цісаря Фридриха Рудобородого рознесла ся сумна вість, що Єрусалим попав знова в руки невірних. Зараз почав ся між християнами рух, щоби зібрати новий хрестоносний похід і відобрати сьвяте місто від Турків. В Німеччинї зібрало ся величезне війско; самих лицарів було около сто тисяч. Також австрийский князь Л є о п о л ь д V., син Генрика Бігмайка, взяв участь в походї. На чолї походу станув сам цїсар Фридрих. За приміром цїсаря пішли також і иньші володарі. Королї: француский і англїйский вибрали ся собі-ж зі своїми лицарями воювати Турків. Здавало ся, що нїяка ворожа сила не остоїть ся тим могутним війскам. Однак доля судила инакше. В Малій Азиї, при переправі через ріку, втопив ся Фридрих Рудобородий (1190. р.) і нїмецке війско стратило провідника. В війску прокинула ся зараза, богато жовнїрів згинуло, богато знеохочених вернуло з дороги. Між начальниками не було згоди, англїйский король посварив ся з француским і з Лєопольдом V., через що сї послїдні вернули зі своїми війсками домів. Цїла виправа покінчила ся нїчим.

Прилученє Стириї. Незабаром по повороті з третої хрестоносної виправи прилучив Лєопольд V. С т и р и ю до Австриї. В р. 1192. вимерла родина стирийских князїв, а послїдний з сеї родини, посвоячений з Лєопольдом V., записав йому свою землю. Таким чином Австрия значно зросла і стала обємом в двоє так велика, як перед тим.

8. Король Данило.

Князївство галицке. З роздробленєм Руси на численні удїли почала упадати київска держава. Київ стратив значінє столиці цїлої Руси і став звичайним удїльним містом. З поміж великого числа ріжних руских князївств два стали що-раз більше зростати в силу і значінє та вибивати ся по над всї другі. Вони лежали на противних кінцях київскої держави: одно на полудневім заходї коло Карпат, друге на північнім сходї, по-над допливами великої ріки Волги. На місце давної столиці, Київа, виступають дві нові столиці: Галич над Днїстром і Володимир над Клязмою. Галицкі князї підчинили собі з часом всї землї від Карпат аж по Днїпро, від устя Дунаю аж по ріку Припеть, правий доплив Днїпра. Вони злучили до купи ті племена, що творять тепер руский або україньский нарід, Русинів. В володимирскій державі перемішали ся східно-рускі племена з завойованими могольскими племенами і витворили московский нарід, названий так від пізнїйшої столиці тої держави, Москви.

Данило. Найславнїйшим з галицких князїв був Данило. Він мав ледви чотири роки житя, коли вмер його батько, галицкий князь Роман. Зразу хотїла Данилова мати вдержати князївский вінець для свого маленького синка, але се їй не вдало ся. Ріжні сусїдні князї почали набивати ся за Галичем і почала ся велика борба о пановане в Галичи. Навіть угорскі королевичі засїдали двома наворотами на галицкім столї, але не вдержали ся і мусїли уступати. Доперва коли Данило підріс, вспів в р. 1228. забрати свою батьківщину в посїданє; однак ще довгі лїта мусїв вести борбу, заки укріпив ся на своїм князївскім столї.

Данило був дуже розумний князь і хоробрий лицар. Він розширив свою державу на північ

і схід та прилучив до неї також і Київ, колишну столицю Руси. До галицкої держави належали також теперішна Буковина і ціла лівнічна Румунія

Обр. 12. Король Данило.

аж по устє Дунаю. Галич став богатим і торговельним містом. Там де Прут вливає ся в Дунай, заснували галицкі купці свою торговельну ко-

льонію Новий Галич.*) Сам Данило закладав також нові оселї, які опісля стали великими і богатими містами, між иньшими місто Львів, назване в честь Данилового сина Льва.

Напад Татарів. В сам розгар заходів Данила коло скріпленя своєї держави надсунула з далекого сходу грізна туча, яка знищила не лише галицку Русь, але й богато иньших держав в Европі. Сею тучею були Татари, степовий нарід східної Азиї, що з початком XIII. в. поя-

Обр. 13. Напад Татарів.

вили ся в перве в Европі та розбили руских князів над річкою Калкою. По тій битві якийсь час не посували ся дальше вперед, але відтак напали московскі землї, знищили їх огнем і мечем, а в р. 1240. кинули ся на галицку державу. Київ попав перший їм в руки. На вість про прихід татарскої навали настав переполох в цілій Европі; князї покидали свої землї і втїкали куди попало — сам Данило втік на Угорщину, а відтак до Польщі. Татари розділили ся на три ватаги і рушили на захід. Одна ватага посунула на Польщу, знищила Краків, столицю

*) Тепер то місто зове ся Ґаляц.

польскої держави, і загнала ся аж в Німеччину. Друга під проводом Батия поруйнувала галицкі міста, спалила Галич і через Карпати перейшла на Угорщину. Трета вибрала ся через Буковину на Семигород. Надармо пробував угорский король спинити ту навалу. Побіджений в великій битві, мусів утїкати і оставити край ворогам на рабунок. Цїлий рік руйнували Татари Угорщину. Відтак подали ся назад, але не вернули до Азиї, лише поселили ся понад Волгою і Чорним морем. Цїла східна Европа, а через се й галицке князївство, попали під зверхність татарских царів (ханів).

Данило королем. Коли князь Данило вернув до своєї держави, найшов міста і села попалені, маєтки пограбовані, богато людий повбиваних. Але він не опустив рук і забрав ся до працї, щоби поладнати се, що Татари поруйнували. Люди, які утїкли перед Татарами в лїси і гори, почали вертати до своїх осель і забудовувати ся на ново. Данило відбудував Галич і почав укріпляти понищені гόроди. Та ледво вдало ся йому завести який-такий лад, як тут татарский хан присилає послів: „Віддай — каже — Галич добром, а не віддаси, візьму силою.“ Гірко було Данилови теє чути і він поїхав сам до хана, щоби його собі приєднати. Ханови подобало ся, що такий знатний князь приїхав йому поклонити ся і обіцяв лишити Данила в спокою. Данило міг тепер спокійно правити державою, але небезпека, яка грозила від Татарів, журила його дуже. Тому звернув ся він до римского папи з просьбою, щоби поміг йому освободити ся від Татарів. Папа вправдї помочи ніякої не дав, але прислав Данилови королївску корону, котрою сей коронував ся на галицкого короля. Данило помер в р. 1264. і передав управу галицкої держави свому синови Львови. Лев переніс столицю з Галича до Львова.

9. Перемисл Отокар.

Борба о спадьщину Бабенберґів. Під ту пору, як Татари напали східну Европу, панував в Австриї і Стириї князь Фридрих Воєвничий. Він був остатний з роду Бабенберґів. В р. 1246. замотав ся у війну з угорским королем і згинув в битві, не лишаючи ніякого наслїдника. О наслїдство Бабенберґів, тоб-то о пановане в Австриї і Стириї, почала ся тепер

Обр. 14. Смерть Фридриха Хороброго.

борба між ріжними соперниками. Особливо королї ческий і угорский хотїли загорнути австрийскі землї. Між кандидатами о спадьщину по Бабенберґах виступив також син галицкого князя Данила, Роман, котрий одружив ся з Ґертрудою, своячкою Фридриха Воєвничого. Князь Данило хотїв помогти синови, здобути австрийскі краї, загнав ся з рускими війсками аж на Моравію, але не міг нїчого вдїяти.

Перемисл Отокар. Австрийскі пани вибрали своїм князем ческого короля Перемисла Отокара. Щоби скріпити свої права на Австрию, оженив ся Отокар з сестрою Фридриха Воєвничого і обняв пановане в Австриї; Стирию загорнув угорский король Беля IV. Але стирийскі панове не були вдоволені з пановання Мадярів, прогнали їх при помочи Отокара і таким чином придбав ческий король цілу спадьщину Бабенберґів в посїдане. Могутність Отокара зросла ще більше, коли йому вдало ся придбати Каринтию і Країну. Тими краями управляв тодї бездїтний князь Ульрих, близький свояк Отокара, і при смерти записав йому обі землї. Таким чином Отокар зложив собі державу, що простирала ся від гір Судетів аж по Адрийске море. Його правлїнє було добре. В той час, коли в Нїмеччинї панували скрізь великі безправства і нелад, зазнавали австрийскі краї старанної опіки і дійшли до добробуту. Через се збільшили ся й доходи Отокара; він удержував величавий двір і сучасники звали його „золотим королем".

10. Рудольф з Ґабсбурґа.

Безкоролїве. Около р. 1250 вимерла родина Ґоґенштавфів, яка більше чим сотку лїт панувала в нїмецкій державі. Нїмецкі князї не могли погодити ся в справі вибору нового короля і Нїмеччина остала без начальника. Настало безкоролїве, що тревало довше чим 20 лїт. Се була найсумнїйша доба нїмецкої історії. Нїхто не дбав про лад і порядок, кождий робив що хотїв, не зважаючи на закони. По цїлій Нїмеччинї запанувало право пястука, тоб-то насильство сильних над слабими. Особливо надуживали свої сили лицарі. Мешкаючи в замках укріплених сильними мурами, нападали вони

зі своєю прислугою купців і подорожних, грабили їх майно, а їх самих-же забирали з собою і замикали в підземних тюрмах, щоби вимусити великий окуп. Часами збирало ся кількох лицарів до купи і нападали та грабили цілї села та міста. Таких лицарів називали лицарями-розбійниками. Отсї непорядки наносили велику шкоду рільникам і купцям, а через се зменьшали ся й доходи князів. Вкінци мусїли князї все таки згодити ся на вибір нового короля, бо бачили, що так довше бути не може. Перемисл Отокар хотів, щоби його вибрали нїмецким королем, але князї бояли ся, що він надто могутний і стане обмежувати їх власть. Тому шукали иньшого пана, якому можна би передати управу Нїмеччини.

Рудольф з Габсбурґа. В північній Швайцарії, недалеко ріки Рену, находять ся ще нинї розвалини старинного замку Габсбурґ. В часах безкоролїва жив там ґраф Рудольф, потомок знатного роду, що мав свої посїлости по обох берегах горішного Рену. Ґраф Рудольф визначав ся всїма гарними прикметами: був хоробрий, справедливий, побожний; всї люди навкруги шанували його і любили. Раз на ловах стрітив він сьвященика, котрий йшов з сьв. тайнами до недужого. Сьвященик мусїв переходити через гірский потік, а тут повінь забрала кладку. Зажурений не знав що робити, бо недужий ждав нетерпеливо. Тодї Рудольф відступив сьвященикови свого коня, щоби сей міг сповнити свій обовязок. Коли сьвященик на другий день привів ґрафови коня назад, ґраф не хотів його прийняти. „Я не можу — сказав — вживати до бою і ловів того коня, котрий носив мого Спасителя." Рудольф помагав часто богомольцям, що йшли з Нїмеччини до Риму, при переправі через гори Альпи. При тій нагодї познакомив ся з ним оден нїмецкий епископ і пізнав його гарні при-

кмети. Сей епископ подав князям гадку, щоби передали управу Німеччини Рудольфови. В роції 1273. вибрали князї ґрафа Рудольфа з Габсбурґа німецким королем.

Пановане Рудольфа. Першим старанєм Рудольфа було завести лад і порядок в Німеччинї. Щоби лицарям-розбишакам зробити кінець і усунути право пястука, висилав війско, котре нищило розбишацкі замки і убивало безпощадно лицарів, що займали ся тим поганим ремеслом. Ся строгість принесла успіх. Розбишацтво устало, повернув лад і спокій, купцї могли знова свобідно торгувати, міста почали розвивати ся. З підданими обходив ся Рудольф дуже людяно і приязно. Коли раз дорадники зробили йому закид, що він надто добросердний, відповів Рудольф: „Я нераз жалував своєї строгости, але ще ніколи своєї добросердности.“ Через се піддані любили свого короля і відносили ся до него з довірєм.

Борба з Отокаром. Лише оден Отокар відносив ся ворожо до Рудольфа, бо не міг переболїти сего, що німецкі князї вибрали Рудольфа, а не його, німецким королем. Кромі сего бояв ся, що новий король не признасть його правесним наслїдником Бабенберґів і зажадає звороту австрийских країв. Отокар забрав спадьщину по Бабенберґах самовільно, в часї безкоролївя і не мав королївского наданя. Після тодїшних звичаїв, кождий край німецкої держави, в разї безпотомної смерти тамошного князя, ставав власностию німецкого короля і той міг надати спадьщину, кому хотїв. Тому завізвав Рудольф Отокара, щоби віддав безправно забрані краї. Отокар не хотїв про се й слухати. Не було иньшого виходу, як силою змусити непокірного до послуху. На Моравскім поли, недалеко Відня, прийшло в р. 1278. до рішаючої битви. Ческий король боров ся хоробро, але побіджений, згинув на поли бою.

Австрия переходить до Габсбурґів. Між Рудольфом і сином Перемисла Отокара, Вячеславом, прийшло відтак до злагоди. Вячеслав задержав в своїм посїданю Чехи і Моравію, але австрийскі краї мусїв віддати цїсареви. За згодою німецких князїв передав Рудольф Австрию і Стирию свому синови Альбрехтови, який став таким чином основателем габсбурского володїня в Австриї. Від сего часу, більше як 600 лїт, остають австрийскі краї під управою Габсбурґів. Розумна і вміла управа сеї родини довела до сего, що Австрия з малого князївства стала великою і могутною державою.

11. Рудольф IV. Основатель.

Прилученє Каринтиї. Вже за найблизших наслїдників Альбрехта почала розростати ся держава Габсбурґів. По битві на Моравскім поли надав цїсар Рудольф Каринтию ґрафови Майнгардови з Тиролю за се, що той помагав йому у війнї. По смерти Майнгайдового сина Генрика дістала його дочка Марґарета лише Тироль; Каринтия перейшла наслїдком договору в посїданє Габсбурґів (1335. р.).

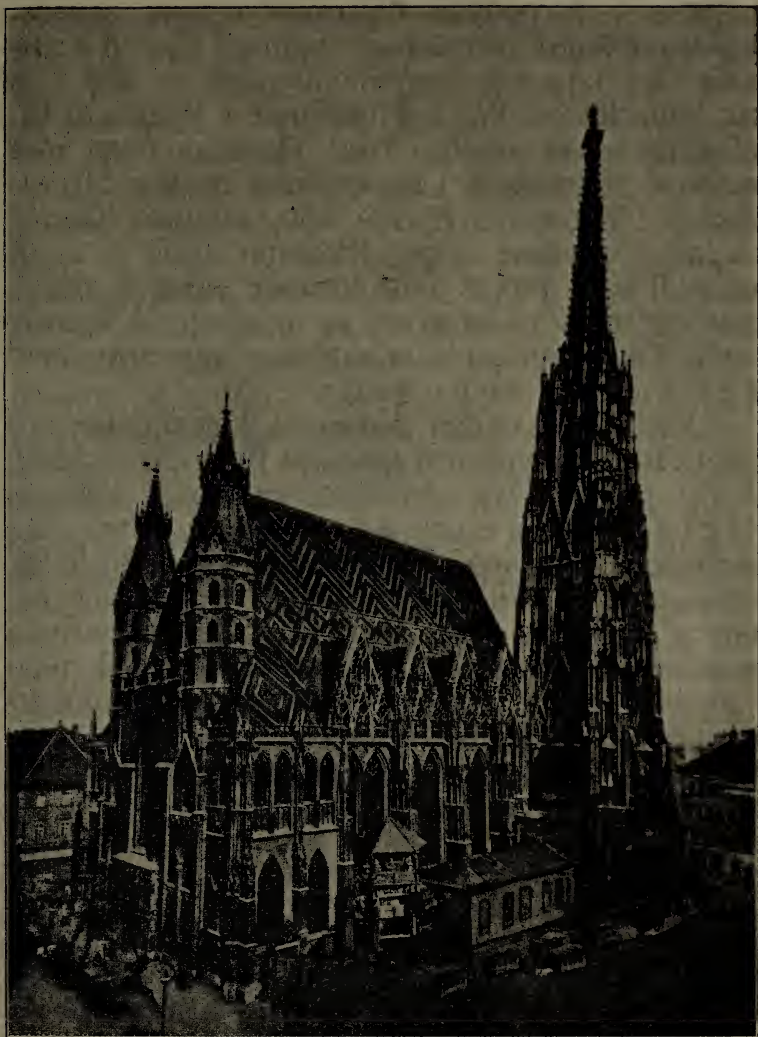
Карло IV. Незабаром після сего засїла на німецкім столї родина Люксембурґів. Вона походила з краю, котрий ще досї носить ту назву. По вимертю родини Перемислидів в Чехах (р. 1306), перебрали Люксембурґи правлїнє в сїй державі, а в р. 1347. вибрали князї Люксембурґа Карла німецким королем. Карло IV. дбав головно про розвій своєї ческої держави і положив на сїм поли великі заслуги. Він основував у Празї найвисшу школу, унїверситет, а що в той час в Німеччинї не було такої школи, то богато учених і учеників поселило ся в Празї. Кромі сего прикрасив Прагу ріжними гарними будівлями, з яких богато задержало ся ще й до

нині. За його панованя повстало в Чехах кілька нових міст, розвинула ся торговля і промисл, край став богатим і цвитучим. Справедливо вважає ческий нарід Карла своїм найзнаменитшим королем.

Князь Рудольф IV. Оснуватель. Під ту пору володів австрийскими краями внук Альбрехта, Рудольф IV. Він взяв собі за взірець Карла IV. Так як сей зробив Чехи цвитучим і богатим краєм, так само хотів Рудольф подбати про розвій австрийских країв. Хоча він панував всего сім літ, то вспів за той короткий час зробити для своєї держави більше добра, чим иньший володар за цілі десятки літ. І Рудольф дбав про розвій торговлї і промислу та стягнув до Відня ремісників і купців з чужих країв. Як Карло IV. прикрасив Прагу будівлями, то саме зробив Рудольф для Відня. Він почав будувати величаву церкву сьв. Стефана, яку причисляють до найкрасших церков сьвіта. Також оснував Рудольф IV. у Відни унїверситет, щоби його столиця не остала по заду за Прагою. Тому що він оснував богато ріжних закладів, придбав собі назву Оснуватеня.

Прилучене Тиролю. Марґарета з Тиролю обіцяла віддати Рудольфови Тироль, коли би єї син вмер безпотомно. Однак о сей край набивали ся також баварскі князї і Рудольф мусів пильно глядїти, щоби не дати ся їм випередити. В сїчни 1363. р. дістав звістку, що син Марґарети тяжко занедужав. Не зважаючи на зимову пору, пустив ся австрийский князь в небезпечну дорогу через гори і по великих трудах наспів до Тиролю. Саме тодї вмер син Марґарети. Засумована мати передала Рудольфови свій край, а сама перенесла ся до Відня, де провела послїдні днї свого житя. А що Рудольф був зятем цїсаря Карла IV-го, то сей радо потвердив його в посїданю Тиролю. Таким чином Габсбурґи зібрали в своїх руках

майже всї східно-альпейскі краї і стали наймогутнїйшими князями Нїмеччини.

Обр. 15. Церква сьв. Стефана.

12. Казимир Великий.

Початки Польщі. Меньш-більш сто літ після основаня рускої держави повстала над рікою

Вартою нова славяньска держава: Польща. З разу підлягала вона під зверхність німецких королів (римских цїсарів), але опісля стала самостійною і загорнула богато сусїдних земель. Найславнїйшим польским королем був Казимир Великий, котрий панував в той сам час, що Карло IV. в Німеччинї і Рудольф IV. в австрийских краях. Тодї Польща була вже великою державою і простирала ся між Німеччиною і галицкою Русию від західних Карпат аж по балтийске море. Казимир завів у своїй державі лад, надав нові закони, дбав о піднесенє торговлї та заступав ся за мужиків против панів. Тому польскі пани називали його згірдливо мужицким королем.

Упадок галицкої держави. Наслїдники короля Льва панували в галицкій Руси до р. 1340. В тім роцї помер остатний галицкий король, Юрій Тройденович, і держава остала без володаря. Сим похіснував ся Казимир Великий, напав з польским війском Львів і прилучив галицку Русь до своєї держави. Однак галицкі панове (бояри) не хотїли приставати до Польщі і збунтували ся; також і Литва, що простирала ся на північ від галицкої Руси, мала деякі права на наслїдство по Тройденовичу і закликала на підмогу Татарів. З сего вивязала ся війна, котра покінчила ся тим, що теперішна східна Галичина припала Казимирови, а прочу часть галицкої держави забрали литовскі князї. Ще якийсь час опісля змагають ся Польща та Литва о рускі землї. Відтак лучать ся обі ті держави в одну спільну і всї рускі землї переходять під пановане Польщі.

Основане молдавскої держави. Борбу між Польщею і Литвою о галицку Русь вихіснували також Волохи. Вони прийшли в той час з північно-східної Угорщини, загорнули Буковину і оснували тут молдавску державу.

Пізнійші молдавскі лїтописцї описують прихід Волохів на Буковину ось як: Волоский воєвода **Драґош** з Мармароша вибрав ся раз на лови і забавляв ся зі своєю дружиною. В погони за туром (диким бугаєм) загнав ся він аж у нинїшну Буковину. Тут в одній річцї втопила ся улюблена сучка воєводи, Молда. Драґошеви подобав ся той край, він лишив ся в нїм, прикликав Волохів з Мармароша на поселенє і володїв тут до смерти. Річку, в якій втопила ся Молда, назвав **Молдавою**, а над нею, на памятку вбитого тура заложив оселю **Боурени**.*) Одного разу вибрав ся Драґош на оглядини нового краю і побачив дим, що підносив ся з лїса. Коли підійшов близше, побачив старця коло пасїки. Драґош почав його випитувати, що він за оден, але не міг з ним порозуміти ся, бо старець не вмів по волоски. Аж при помочи одного лицаря зі своєї дружини, котрий знав руску мову, дізнав ся Драґош, що старець зове ся Яцко і прийшов сюди зі Снятина. Воєвода подарував Яцкови ту землю, на якій він мешкав, а той спровадив своїх земляків зі Снятина і заложив оселю **Яцкани**. **)

Наслїдники Драґоша розширяли що-раз більше молдавску державу і загорнули всї землї між Карпатами і Днїстром аж по Чорне море. Столицею Молдавії була зразу **Сучава**, а опісля **Яси**.

13. Осьвіта і винаходи.

Осьвіта в середних віках. В середних віках не привязували до осьвіти такої ваги, як тепер. Наукою і осьвітою займало ся майже виключно духовеньство; між сьвіцкими людми, навіть між богатими лицарями, було богато таких, що зовсїм не знали письма. Вправдї ще Карло Великий

*) Тур по волоски: bour. — **) Тепер Іцкани.

наказав був епископам і монастирям удержувати школи, але сї школи служили здебільша лише для виобразуваня духовеньства. Лицарскі діти виховували ся на дворах князїв і королїв, при чім звертали більшу увагу на зручне орудуванє оружєм і їзду конем, чим на знанє і образованє. Діти селян, а навіть міщан, виростали зовсїм без ніякої науки. Що-йно під кінець середних віків почали більші міста закладати нижші і середні школи, які стали розсадниками осьвіти. На Руси засновували такі школи київскі і галицкі князї.

В XIV. і XV. століттю стала осьвіта ширити ся що-раз більше. Через хрестоносні походи познакомила ся западна Европа зі східними краями і тамошною осьвітою. Почали появляти ся ріжні винаходи, які мали великий вплив на житє і устрій европейских народів. Князї почали більше дбати про осьвіту і закладали по своїх столицях висші школи, унїверситети.*) Все віщувало прихід нової доби розвою европейских народів — доби нових часів.

Порох. Порох, котрим набивають стрільбу і пушку, став знаний в Европі доперва в XIV-ім століттю. Хінцї знали порох вже значно давнійше, але уживали його лише до штучних огнів. Европейцям прийшла думка приспособити порох до війни і почали робити пушки. Перші пушки були дуже тяжкі і зле стріляли. Доперва опісля навчили ся робити пушки на колесах, щоби перевозити їх кіньми. Кромі сего придумали ручний прилад до стріляня, стрільбу (рушницю). Від тепер можна було бороти ся здалека і пушками бурити кріпости. Се спричинило переворот у воєннім штуці. Перед пушками не могли остояти ся ніякі замки, против куль, які здалека вбивали, нічо не помогла вправа в орудуваню списом і мечем. А саме замки і зручність в орудуваню списом й мечем були підставою великого

*) Около року 1500 було в Німеччині 18 унїверситетів.

значіня лицарства в середних віках. Тому від винаходу огнестрільного оружя почало упадати лицарство і незабаром стратило ціле своє значінє.

Друкарска штука. В давні часи не знали друкарскої штуки і не було друкованих книжок. Хто хотів мати книжку, мусів єї собі переписати, або заплатити за переписанє. Через се були книжки дуже дорогі і лише дуже богаті люди мали змогу придбати собі хочби й невеличку біблїотеку. За оден примірник біблії треба було платити 200—500 корон, відповідно до письма і прикрас.

Великий попит за образками сьвятих напровадив на думку, робити з образків відбитки і тоті відбитки продавати. В тій цїли вирізували образи на деревляних дощинках, напускали красками і відбивали на папері, або перґаменті. Пізнійше додавали до тих образків коротку житєпись того сьвятого, який був на образку намальований, або й молитву до нього. Тоті житєписи і молитви вирізували на дощинках і відбивали так само, як образи.

Се були початки друкарскої штуки. Тим способом можна вже було відбивати й цїлі книжки, лише треба було приладити тілько дощинок, кілько сторін мала книжка і на кождій дощинці вирізати букви одної сторони. Однак такий спосіб друкованя був все ще дуже дорогий і вимагав великих трудів. При тім приладжені з таким трудом дощинки були по видрукованю книжки вже до нїчого непридатні. Треба було зробити ще оден крок дальше, ще одно уліпшенє. Місто вирізувати букви на дощинці, треба було зробити рухомі букви з патичків. Такі букви з патичків можна скадати до купи в слова, а відтак розбирати і складати нові слова і реченя. Таким чином при помочи раз зроблених букв можна було друкувати богато ріжних книжок.

Отся думка, виробляти окремі рухомі букви, зродила ся в голові німецкого міщанина Івана Ґутенберґа і через се став він винахідцем друкарскої штуки. Перша друкована книжка, біблїя, появила ся в р. **1455.** Від сего часу стала друкарска штука ширити ся по цїлім сьвітї. По всїх містах стали засновувати друкарнї і друкувати книжки. Книжки були тепер значно дешевші і навіть біднї могли їх купувати. Просьвіта почала ширити ся дуже скоро і то не лише по дворах і містах; дешева книжка заносить просьвіту у всї закутини країв, навіть під селяньску стріху. Зі всїх винаходів середних віків, винахід друкарскої штуки приніс людям найбільше хісна.

Компас. Компас, се магнетна стрілка, котрої оден кінець все звертає ся до півночи. Компас став знаний Европейцям доперва в XIV-ім столїтю; сей винахід викликав переворот в мореплавстві. Перед винаходом компаса мусїли моряки, пливучи морем, тримати ся берегів, щоби не заблудити. Доперва через компас придбали прилад, який в кождій хвили показує сторони сьвіта і дає морякам можність справдити, куди вони пливуть. Тепер могли моряки відважити ся виплисти далеко від берегів на повне море. Се дало їм спромогу відкрити богато нових земель.

14. Відкритє Америки.

Морска дорога до Індий. До кінця середних віків знали европейскі народи лише про три части сьвіта: Европу, Азию і Африку, та й то не докладно, бо в краї далеко віддалені від Середземного моря рідко хто заходив. Середуща і полуднева Африка були зовсїм незнані, а про величину Азиї мали навіть осьвічені люди дуже невірне понятє. Зпоміж всїх країв далекої Азиї славили ся Індиї найбільшим богатством. Арабскі

купці привозили відтам караванами золотий пісок, слоневу кість, перли, ріжні полудневі овочі і рідкі коріня, яких вживають за приправу до страв. Арабскі каравани привозили все то до Царгорода, або до Александриї, і тут розпродували італїйским купцям до Европи. Такий привіз товарів коштував богато труду, подорож караванами через далекі азийскі краї була дуже тяжка і небезпечна; через се всї ті товари були дуже дорогі. Коли винайдено компас, стали моряки придумувати, чи не можна би дістати ся до Індий иньшою, морскою, дорогою. Портуґалці почали пробувати, чи не можна би кораблем об'їхати полудневий кінець Африки і таким чином заплисти до Індий. Але проби довгий час не вдавали ся.

Христоф Колюмб. До моряків, які над тим думали, щоби морскою дорогою дістати ся до Індий, належав Христоф Колюмб.*) Він був сином ткача з Ґенуї, приморского міста в Італїї, і вже змалку залюбки займав ся математикою і мореплавством. Опісля переселив ся до Портуґалїї і займав ся пробами, оплисти довкола полудневого кінця Африки. Рівночасно цікавив ся ґеоґрафією та читав ріжні описи подорожий. Ще в старинних часах вчили деякі грецкі мудрці, що земля має вид кулї, отже що землю можна об'їхати довкола. В середних віках не признавали сеї науки і думали, що земля се плоский кружок, який плаває по сьвітовім мори. Однак Колюмб прийшов до переконаня, що земля таки кулиста, та що єї можна довкола об'їхати. І от прийшло йому на гадку, що не конче шукати дороги до Індий довкола полудневого кінця Африки; що пливучи прямо на захід можна також заплисти до східного побережа Азиї, отже й до Індий. При тім уявляв він собі

*) Так його називали опісля; властиве імя було Христобаль Кольон.

тоту західну дорогу значно коротшою, чим вона є дійсно. Під впливом тодішних описів подорожий гадали ґеоґрафи, що Азия простирає ся значно дальше на схід, як се є справді, і Колюмб думав, пливучи прямо на захід, найти Індиї меньш-більш там, де лежить Америка. Се була помилка, але щаслива ошибка; бо коли би Колюмб знав правдиве віддаленє східної Азиї від побережа Портуґалії, був би ніколи не важив ся туди плисти.

Подорож Колюмба. Щоби перевести ту думку в діло і пустити ся шукати західної дороги до Індий, на се треба було Колюмбови кораблїв і відважних моряків. Він звернув ся за тим до портуґальского короля, обіцюючи йому великі користи з сього відкритя. Але король не не мав довіря, щоби отсе діло могло вдати ся, і відказав помочи. Тоді Колюмб поїхав до еспаньского короля Фердинанда і по довгих заходах дістав від нього три старі кораблї і 90 моряків. З тими кораблями і людьми пустив ся 3. серпня 1492. р. в дорогу на незнаний океан. Богато з поміж моряків Колюмба не вірило в успіх підприємства свого начальника і вважали його за фантаста несповна розуму, який везе їх на певну згубу. Чим довше плили, чим більше ставало віддаленє між ними і домом, тим більшав їхний неспокій, тим частійше відзивали ся голоси, що домагали ся повороту. Лише сам Колюмб не тратив віри в успіх свого діла і та віра додала йому сили зносити всї труди і переломати неохоту моряків. Так плили цїлих три місяцї. 12-го жовтня, о другій годині в ночи, побачив моряк, котрий сидїв на верху щогли, сьвітло і оклики: „Суша! суша!“ залунали на кораблях. Рано приплили до зеленого острова. Колюмб вийшов перший на сушу і оголосив нововідкриту землю власностию еспаньского короля. Незабаром показали ся громади диких

людий мідної краски тіла. Колюмб назвав їх Індиянами, бо думав, що находить ся десь недалеко Індий. Вони були добродушні і спокійні, радо брали від моряків скляні перли, полотно і другі річи і давали їм за се своє оружє, бавовну, золоті бляшки і др. Свій остров називали вони Ґванагані, але Колюмб назвав його Сан Сальвадор, тоб-то Спаситель, щоби виявити свою вдяку Богови, що позволив йому осягнути намірену ціль.

Дальші подорожи Колюмба. Тут остав Колюмб ще около три місяці і відкрив ще кілька островів. Відтак вернув назад до Еспанії, щоби принести вість про відкритя. В Еспанії вважали його вже пропащим, тому вість про щасливий поворот і важні відкритя викликала величезну радість. Зі всіх сторін збігли ся люди витати сьмілого моряка. Серед звуку дзвонів і вистрілів армат повели Колюмба перед короля. Сей обсипав його ласками та почестями і дав йому богато кораблів, щоби продовжав свої відкритя. Ще три рази вибирав ся Колюмб в подорож на далекий захід і відкрив богато островів та побереже полудневої Америки. Він все ще не знав, що відкрив зовсім незнану, нову часть сьвіта і був переконаний, що всі ті відкриті острови находять ся десь коло східного берега Азиї. Тому назвав ті острови Західними Індиями, бо дібрав ся до них, пливучи на захід. За своє велике діло не найшов Колюмб в Еспанії належної вдяки. Заздрі люди оклеветали його перед королем і він попав в неласку. Хорий і зломаний вернув зі своєї послїдної подорожи до Еспанії і вмер 1506. р. Нова часть сьвіта не носить навіть імени Колюмба. Італїйский учений, Амеріґо Веспучі, відбув довшу подорож по ново відкритих землях і описав єї в просторій книзї. Від його імени назвали новий сьвіт Америкою.

В кілька літ по відкритю Америки вдало ся Португальцеви Васко де Ґама обїхати полудневий кінець Африки і заплисти до Індий. Таким чином відкрив він морску дорогу до Індий.

Всї ті винаходи і відкритя спричинили великий переворот в дальшім житю европейских осьвічених народів. Тому ними кінчаємо середні віки і починаємо нову добу розвою людства.

III. Нові часи.

1. Перегляд держав.

З початком нових часів (около р. 1500) були ось які важнійші держави в Европі:

1. *Еспанія,* до якої належали ще й Нідерлянди, полуднева Італія і нововідкриті землї в Америці. Се була під ту пору наймогутнійша держава.

2. *Францпя.*

3. *Анґлія.*

4. *Німеччина,* що обнимала також і альпейскі краї теперішної австрийскої держави.

5. *Чехія і Угорщина.*

6. *Польща,* до якої належала ціла Україна і Литва.

7. *Швеция.*

8. *Московщина.*

9. *Туреччина,* котра мала зверхність над Молдавією, Волощиною і кримскими Татарами.

2. Максиміліян I.

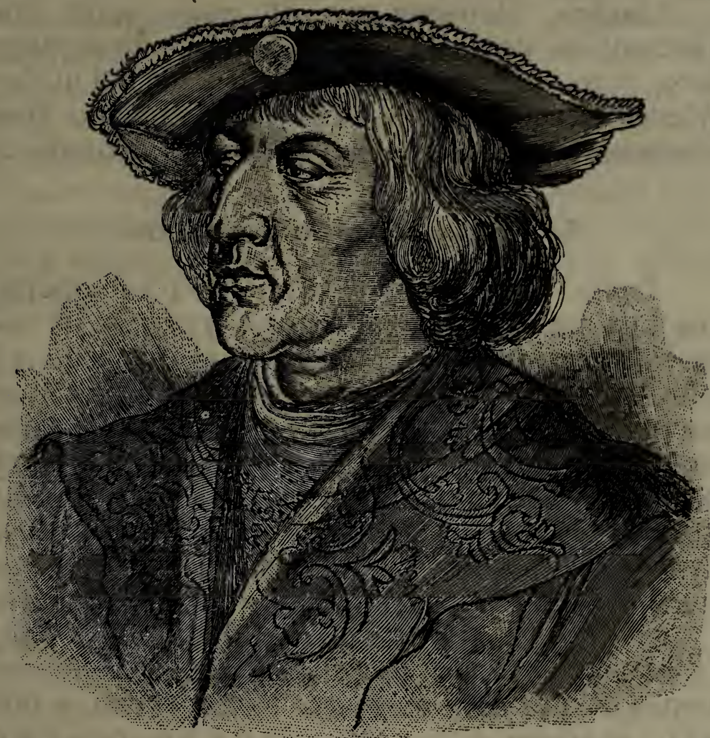
З початком нових часів (около р. 1500) панував в Німеччині цїсар М а к с и м і л і я н, оден з найбільше люблених володарів з родини Габсбурґів. А любили його головно за се, що він не замикав ся в недоступних палатах, але часто ходив між народ і радо бесїдував з кождим. Особливо любив він полювати і часто цїлими днями блукав по Альпах, шукаючи за дикими

козами. На тих ловах визначав ся великою відвагою і нераз наражував своє житє на небезпеку. Він брав радо участь в лицарских забавах і одного разу поборов французского лицаря, котрий величав ся, що ніхто не зможе його перемогчи. Також у війні не жахав ся Максиміліян нічого і кидав ся хоробро у найзавзятійший бій. Німецке військо мало велике довірє до свого вожда, бо знало, що він в ніякій біді не опустить своїх. Із-за тих особистих прикмет назвали Максиміліяна послідним лицарем.

Женитьба і посілости. Раз в подорожи стрітив ся Максиміліян з князем Бурґундиї Карлом Сьмілим, який володів Голяндиєю, Бельґією і частинами східної Франциї та мав славу найбогатшого володаря. При тій нагоді познакомив ся з дочкою Карла, Мариєю, і позискав любов молодої князівни. Однак родичі молодят не могли погодити ся в політичних справах і бурґундский князь не хотів видати своєї дочки за цісаревича. Все таки Мария остала вірна Максиміліянови. Коли Карло Сьмілий стратив в битві житє, Максиміліян поїхав зараз до Брукселї і там звінчав ся з Мариєю. Кромі богатого віна одержав за жінкою також і велику частину тих країв, якими володів єї батько. По своїм-же батькови одідичив австрийскі краї, а німецкі князї вибрали його володарем цїлої Німеччини. Попередники Максиміліяна на німецкім столї діставали від римского папи титул цїсарів. Максиміліан назвав себе сам цїсарем і від того часу принимали німецкі володарі зараз при виборі титул цїсарів. Від коли вимерла родина Люксембурґів, тоб-то від р. 1437., німецкі князї вибирали цїсарів все лише з поміж членів родини Габсбурґів.

Наука і штука. Вже змалку мав Максиміліян великий нахил до науки. Кромі своєї рідної мови знав він богато иньших мов і говорив по

анґлійски, італійски і французски так легко, як німецкою мовою. За його старанєм прийшов віденьский університет до великоґо розцьвіту, бо цісар зібрав туди найславнійших учених і професорів. Високо цінив Максиміліян також і штуку і був приятелем найславнійшого тоді німецкого маляря, Альбрехта Дірера (Albrecht Dürer).

Обр. 16. Максиміліян I.

Дірер намалював, між иньшим, портрет Максиміліяна. Також на поли поезиї пробував Максиміліан своїх сил і при помочи свого писаря Пфінцінґа написав поему, в якій оповів свої стараня о руку бурґундскої князівни.

Реформи. Щоби поправити лихий стан німецкого судівництва, заснував Максиміліян най-

висший суд для цілої держави і поділив Німеччину на десять округів. Поправив узброєнє німецкого війска і завів новий рід піхоти т. зв. „ляндскнехтів“. Для потреб державної управи уладив правильне почтове полученє між Віднем і Брукселею, яке відтак розширено і на иньші міста; тими почтами могли хіснувати ся також і приватні особи.

Смерть. Доперва від 59. року житя став Максиміліян нездужати і незабаром опісля вмер. Його тіло поховано в Вінер Найштад (Wiener Neustadt), а в Інсбруції збудовано йому величавий гробовець, який досі там находить ся.

3. Турки, Татари і козаки.

Турки. Під ту пору були Турки пострахом Европи. Вони жили спершу в степах на схід від Каспійского моря і займали ся випасом худоби та рабівництвом. З часом загорнули Малу Азию і стали нападати на Европу, на балканьский півостров. На балканьскім півострові жили тоді лиш невеличкі християньскі народи (Греки, Волохи, Болгари, Серби). Ті народи пробували злучити ся против Турків, а француські та німецкі лицарі давали їм поміч. Однак Турки побідили в трох великих битвах в рр. 1389., 1396. і 1444. і завоювали цілий півостров. Лише Царгород опирав ся ще короткий час. Коли Турки в році 1453. здобули і се місто, упало східно-римске (грецке) цїсарство і в Царгороді заволодів турецкий султан.

Будучи панами балканьского півострова, задумали Турки загорнути і иньші краї. Вони кинули ся на Угорщину і австрийскі землї. Майже що кілька років нападали на християньскі оселї, палили і грабили майно, а людий убивали, або забирали в неволю. Особливою хоробростию і жорстокостию визначала ся турецка піхота,

т. зв. яничари, зложена з християньских дітий, яких Турки виховали в музулманьскій вірі.

Татари. Ще більше чим Угорщина від Турків, терпіла Україна від Татарів. По нападї Батия жили Татари довгий час спокійно над Чорним морем, займаючи ся випасом худоби. З приходом Турків до Европи змінили ся відносини. Султани підчинили собі татарскі орди і заохочували їх до набігів на сусїдні краї. Україньскі землї, які лежали найближше коло татарских осель, терпіли найбільше від тих набігів. Татари розпускали загони (громади грабівників) на всї сторони, палили і руйнували села та міста, а забраних в неволю людий перепродували Туркам. Ще досї часто згадує україньский народ у своїх піснях про страшні напади Татарів.

Козаки. Польска держава, до якої належали тодї україньскі землї, не спромогла ся на нїяку оборону від Татарів. Селяни і міщани мусїли покидати свої оселї і утїкали на захід і північ; ціла Україна від середного Днїстра аж по Днїпро опустїла, стала ґлухим степом, куда мало хтоважив ся запускати ся. Бачучи, що від польских королів не дїжде ся помочи, почав україньский нарід сам дбати про оборону від диких хижаків. Селяни почали будувати в догідних місцях укріпленя, куда утїкали перед Татарами і там боронили ся. Такі укріпленя були окружені огорожею з острих палїв і звали ся сїчами. Сїчи повставали також в ґлухім степу, куда збирали ся сьміливійші парубки, утїкаючи перед визиском і гнетом польских панів. Вони поселяли ся в степу і занимали ся польованєм на диких зьвірів та ловлею риби. Щоби обезпечити себе від Татарів, жили гуртом і вибирали одного з поміж себе провідником, отаманом. При тім стежили за Татарами; коли стрінули меньшу татарску ватагу, нападали на неї, відбирали зрабоване майно

і освободжували невільників. Отсї відважні люди звали ся козаками.

З часом ставало козаків що-раз більше. Польскі пани, загарбавши рускі землї, повернули свобідних селян в кріпаків-невільників і примушували їх до тяжких робіт і великих данин; при тім переслїдували православну віру, силуючи підданих до католицизму і унії. Тому що-раз більше селян воліло покидати свої загороди і утїкати в степ, чим дальше терпіти таку неволю. Вони ставали козаками. Головна частина козаків поселила ся на островах Днїпра, низше того місця, де Днїпро творить пороги (водопади). Там збудували свою січ, що звала ся „запорожскою сїчию“. З часом стали козаки самі нападати татарскі і турецкі землї і на своїх легких човнах (чайках) заганяли ся аж під Царгород.

4. Могутність Габсбурґів і приріст Австриї.

Карло V. Син Максимілїяна, Филип, одружив ся з дочкою еспаньского короля і через се одідичив син Филипа, а внук Максимілїяна, Карло, всї краї еспаньскої корони (гл. Нові часи уст. 1.). Коли-ж по смерти Максимілїяна вибрали Карла ще й німецким цїсарем, він заволодів цїлою западною (з виємкою Франциї і Анґлії) та середущою Европою і був наймогутнїйшим володарем того часу.

Придбанє Чехії і Угорщини. Иньша женитьба помогла Габсбурґам придбати собі Чехію і Угорщину. В обох тих краях панував тодї король Володислав з польскої родини Ягайлонів. З тим королем заключив ще цїсар Максимілїян договор на пережитє. Коли-би Габсбурґи швидше вимерли, мали австрийскі краї перейти до Ягайлонів, коли-ж би Ягайлони вимерли, то Чехія і Угорщина мали перейти до

Габсбурґів. Сей договор скріплено ще подвійною женитьбою. Син Володислава, Людвик, одружив ся з внучкою Максимілїяна, Мариєю, а дочка Володислава вийшла замуж за брата Марії, Фердинанда.

Незабаром опісля напали Турки великою силою на Угорщину. Молоденький король Людвик велів обнести кровавий меч по цілім краю, на знак, що вітчина в небезпеці, і візвав всіх дорослих до оружя. Але угорскі пани не хотіли його слухати; зібрало ся невеличке війско. Мимо сего рішив ся Людвик заступити ворогови дорогу. Під Могачем прийшло в р. 1526. до кровавої битви. Майже ціле угорске війско лягло від турецкої шаблюки. Король хотів ратувати ся утечею, але втопив ся в багнах над Дунаєм. Турки розбрили ся по цілій Угорщинї, спалили богато міст і сел і тисячі людий забрали в неволю.

Зі смертию Людвика вимерла угорско-ческа галузь родини Ягайлонів і Чехія та Угорщина опинили ся без короля. Після договору на пережитє мали ті краї припасти тепер Габсбурґам. Тому зголосив Фердинанд, брат цїсаря Карла V., свої права до наслїдства по Людвикови. В Чехії вибрали його королем без опору, але в Угорщинї лише мала частина панів станула за ним; більша частина вибрала собі иньшого короля. В той спір вмішали ся Турки. Вони загорнули частину Угорщини і хотїли навіть забрати австрийскі краї. В р. 1529. обложили Відень, але не вспіли здобути сього міста.

Ще цілі десятки літ мусїли Габсбурґи зводити з Турками бої о панованє на Угорщинї. Особливо грізна хвиля настала в 1566. р. Турецкий султан, Сулейман Великий, вибрав ся з величезним війском в похід на австрийскі краї. По дорозї обложив малу кріпость Сигот, де запер ся Микола Зріні з горсткою ли-

царів. Хоробрий і завзятий комендант довго боронив ся против могутного ворога. Коли сили оборонців стали ослабати, зібрав їх Зріні коло себе і велїв всім присягнути, що радше головами наложать, чим піддадуть ся Туркам. Всеж таки Турки вдерли ся до кріпости. Тодї Зріні замкнув ся зі своїми лицарями в замку і відбивав всї приступи ворогів. На дармо пробував

Обр. 17. Оборона Сигота.

султан обітницями і грозьбами спонукати хороброго начальника до здачі. Зріні стояв твердо при своїм. Серед обологи захорів старий султан і помер. Мимо сего Турки не відступали від замку і положенє Зрінїя ставало що-раз скрутнійше. На дармо вичікував він підмоги. Незабаром забракло в замку харчів і оборонцям стала заглядати в очи голодова смерть. Тодї велїв Зріні підложити огонь під склад стрільного пороху;

а сам зі своєю дружиною кинув ся крізь отворену браму на ворога. Нерівна борба не довго тривала. Зріні згинув геройскою смертию і Турки вдерли ся на замок. В тій хвили зайняв ся порох і зі страшним гуком вилетів замок у воздух, загребуючи під своїми руінами 3000 Турків. Ся оборона Сигота ослабила турецке війско так дуже, що новий султан не важив ся йти дальше і вернув домів.

Все таки Габсбурґи заволоділи лише західною і північною частиною Угорщини — проча часть, враз зі столицею Будою, остала під турецким панованєм.

5. Трийцятьлїтна війна.

Мартин Лютер. За цісаря Карла V. почала ся в Німеччинї велика релїґійна борба, яка з часом розширила ся майже на всї християньскі краї. В середних віках всї християни західної і середної Европи були католиками, тоб-то всї мали одну віру і всї слухали епископів і папи. Коли який християнин висказував гадку, яка не подобала ся папі і епископам, то такого християнина силували відкликати тоту гадку; колиж він сего не зробив, вважали його єретиком. Єретиків карали смертию на костирі, або запирали у вязницю, з котрої він вже не виходив. З початком XVI. в. було богато людий, які були невдоволені з тодїшного церковного ладу. Оден німецкий монах, Мартин Лютер, виступив против відпустів, котрі тодї продавано за гроші. Колиж папа осудив виступ Лютра і видав против нього булю, став Лютер виступати також і против иньших наук католицкої церкви. Він вчив, що лише ті правила віри правдиві, які находять ся в сьв. письмі. По його сторонї стануло богато людий, також деякі німецкі князї, котрі не допустили, щоби Лютра

увязнено і спалено. Приклонників Лютра названо протестантами.

Ворожнеча між католиками і протестантами. Християни в західній і середній Европі поділили ся тепер на два ворожі табори: католицкий і протестантский. Між обома таборами приходило часто до воєн. Такі релїґійні війни були майже у всїх европейских державах. Найбільше лютували ті війни в Нїмеччинї, де оба табори мали рівні сили. В 1618. р. почала ся в Нїмеччинї війна, котра тривала цїлих 30 лїт і тому зовуть єї трийцятьлїтною війною.

Альбрехт Валєнштайн. Найвизначнїйшим вождом з католицкого боку у тїй війнї був Альбрехт Валєнштайн. Він походив з протестантскої родини, став однак опісля католиком. По окінченю наук відбував далекі подорожи і вступив до цїсарского війска. Через женитьбу і цїсарску ласку став найбогатшим паном в Чехії. Йому поручив цїсар начальство над своїм війском і Валєнштайн побідив протестантів в кількох великих битвах та примусив всїх нїмецких князїв до послуху цїсареви.

В той час (1630. р.) явив ся в Нїмеччинї зі своїм війском шведский король Ґустав Адольф. Він був протестантом, і хотїв дати поміч протестантам против цїсаря. В короткім часї виграв три великі битви; в послїднїй, під Лїцен (Lützen), побідив Валєнштайна, але сам наложив головою. Валєнштайн не довго пережив свого славного противника. Місто провадити війну дальше і вихіснувати смерть шведского короля, він подав ся з війском назад до Чехії і сидів там бездїльно. Цїсар став його підозрівати о зраду, відобрав йому начальство і велів його убити.

По смерти Валєнштайна виступив францускиий король в оборонї нїмецких протестантів і післав їм підмогу. Хоча він сам був католи-

ком, однак не хотів допустити, щоби Габсбурґи через побіду протестантів набрали надто великої сили. Наслідком сего протягла ся війна ще дуже довго. Французи і Шведи побідили німецкого цісаря і католиків та примусили їх просити мира.

Обр. 18. Валєнштайн.

Вестфальский мир. Мир сей заключено в Вестфалії 1648. р. Протестантам признано право визнавати свою віру без перешкоди. При тім обмежено власть німецкого цісаря, так що німецкі князї стали майже цїлком независимими володарями. Німеччина розпала ся на більше чим 350 окремих держав.

6. Гетьман Богдан Хмельницкий.

Перша північна війна. Богдан Хмельницкий. Ще не скінчила ся 30-літна війна в Німеччині, коли на північнім-сході Европи, в Польщі, почала ся иньша війна, що протягла ся майже двайцять літ. Була се перша північна війна. Вона почала ся повстанєм козаків против польского гнету. З разу втікали україньскі мужики перед гнетом польских панів на запорожску січ. Колиж Польща почала добирати ся й до самих-же козаків, пробували козаки освободити Україну від польского панованя. Але се довгий час не вдавало ся; Поляки придушували козацкі бунти і ще дужше гнобили Україну. Через се число невдоволених ставало що-раз більше. І от з весною 1648. р. підняла ся під проводом козацького гетьмана Богдана Хмельницкого ціла Україна до борби за волю і віру. В кількох великих битвах (під Корсунем, Пилявцями, Зборовом) розбили козаки польскі війска і самого польского короля трохи не забрали в полон. Пани, жиди і католицкі ксьондзи (попи) мусіли покидати рускі землї і спасати ся утечию. Побіджена Польща заключила з Хмельницким зборівску умову, в якій признала козакам і цілій Україні повну свободу віри і самоуправу.

Однак зборівска умова не вдоволила нікого. Вона не давала Україні повної незалежности від Польщі і не принесла ніякої зміни в долї селян-крепаків, котрі тілько крови проляли в тій борбі за свободу. З другого боку Поляки вважали ту умову за вимушену конечностию і не думали єї додержати. Прийшло до нової війни, в котрій Поляки побідили Хмельницкого під Берестечком 1651. р.

Хмельницкий хотів придбати для свого сина Тимоша Молдавію і одружив його з дочкою

тамошного воєводи Василя Лупула. Однак против Лупула збунтували ся молдавскі бояри і Тиміш погиб, обороняючи Сучаву перед ворогами.

Невдача під Берестечком і смерть улюбленого сина дуже прибили старого гетьмана. Він

Обр. 19. Богдан Хмельницкий.

зневірив ся в свої сили і не хотячи здавати України на дальший гнет Польщі, піддав ся московскому циреви. На переяславскій раді 1654. р. признали козаки царя Олексія своїм зверхником, а сей надав Україні само-

управу під начальством гетьмана і обіцяв єї боронити від Польщі.

Смерть Хмельницкого. Андрусівский договор. Тепер почала ся війна між московским (российским) царем і Польщею. В ту війну вмішала ся Швеция. Швецкий король Карло X. собі-ж напав Польщу і польский король мусів утікати в австрийскі землї. Серед війни помер Хмельницкий 1657. р. Ще за житя старого гетьмана почав московский уряд нарушувати свободи, які обіцяв козакам. Тому наслїдник Хмельницкого, гетьман Виговский, відлучив ся від Москви і піддав ся знова Польщі. Але се побільшило лише замішанє, бо не всї козаки на таке годили ся. Війна покінчила ся договором в Андрусові 1667. р. Польща і Московщина поділили україньскі землї поміж себе; Україна по лївім боцї Днїпра, враз з Київом, прийшла під управу московского царя, правобічна Україна остала при Польщі.

7. Турки під Віднем.

Похід Турків. Після невдачі в р. 1529. не покинули Турки думки завоювати Відень. Часті заворушеня на Угорщинї подавали їм нагоду мішати ся в австрийскі справи, бо угорскі пани закликали їх на поміч против Габсбурґів. Таке стало ся також в р. 1683. На поклик угорских панів вислав турецкий султан свого великого везиря, Кара Мустафу, з величезним війском і велїв йому здобути Відень. Коли цїсар Леопольд I. дізнав ся про се, заключив союз з польским королем Іваном Собєским, а також богато нїмецких князїв обіцяли йому підмогу. Почали чим швидше поправляти укріпленя Відня і збирати війско для оборони міста. Оборону Відня поручив цїсар ґрафови Рідіґерови Штарембергови.

Оболога. Заки ще вспіло зібрати ся німецке війско і ледви що Собєский почав приготованя до походу, вже перейшли Турки Угорщину і розтаборили ся під Віднем. Вони замкнули місто зі всїх боків і перервали довіз живности (харчів). Незабаром стали пробувати здобути ґород приступом. Сотнї армат сипали що днини кулями в мури і будівлї міста. З великою лютостию і завзятєм кидало ся турецке війско на мури і брами, щоби вдерти ся до середини; копало підземні ями, думаючи порохом висадити частину укріплень у воздух. Але всї ті змаганя розбивали ся о хоробрість оборонців Відня. Не лише жовніри, але й міщани та студенти боронили завзято свого міста. Всї приступи відбили щасливо, против турецких ям копали собі-ж ями і бувало й таке, що обі сторони, докопавши ся до себе, зводили бій під землею. Так минуло цїлих сїм тижднїв, а підмога все ще не надходила. Число оборонців стало меньшати, їхні сили слабнути. В містї прокинув ся голод і ріжні недуги. Деякі вже стратили надію на ратунок і радили піддати ся Туркам.

Відсїч. Положенє Віденців було вже майже безвихідне, коли в ночи 6. вересня побачили на виднокрузї кілька ракет. Був се умовлений знак, що підмога надходить. В той час наспів король Собєский з польским війском та віддїлом козаків і злучив ся з німецким війском під начальством Карла Льотаринґского. Кілька днїв опісля прийшло до великої битви з Турками під мурами Відня. Християньскі полки віднесли сьвітлу побіду. Цїлий турецкий табор з великими припасами і скарбами попав в руки побідників. Між иньшою добичею найдено також богато мішків кави, якої тодї в Европі ще не вживали. Сю каву забрав руский шляхтич з Самбірщини, Кульчицкий, і отворив у Відни першу каварню.

8. Князь Евген Сабавдский.

Прогнанє Турків з Угорщини. Тепер задумав цїсар Леопольд І. вихіснувати побіду над Турками під Віднем. Німецке військо, не спочиваючи довго, пігнало ся за утїкаючими Турками на Угорщину. Карло Льотаринґский почав відбирати ту частину Угорщини, яка від 1529. р. оставала під турецким панованєм. Він здобув столицю Угорщини, Буду, і побідив велике турецке військо під Моґачем. По нїм були начальниками цїсарского війска ріжні иньші полководцї, які також відносили славні побіди над Турками, а в р. 1697. перебрав начальство князь Евген Сабавдский.

Князь Евген. Князь Евген Сабавдский родив ся в Парижі і виховував ся на дворі славного францускогo короля Людвика XIV. Він був слабосильний і хоровитий, тому призначено його до духовного стану. Але Евген мав вже змалку велику охоту до воєнного ремесла. Він залюбки читав оповіданя про Олександра Великого, Цезаря і иньших ґероїв старини. Коли підріс, просив короля, щоби його приймив до францускогo війска. Людвик XIV. не лише відмовив просьбі, але-й ще став насьміхати ся зі слабосильного молодця. Обиджений Евген покинув Францию і вступив у службу німецкого цїсаря. Тут звернув своїми військовими спосібностями увагу Карла Льотаринґского і швидко дослугував ся що-раз то висших урядів. В 34-ім роцї житя став начальником цїсарского війска на Угорщинї. Він був невеличкий ростом, худощавий, до того трохи горбатий, і жовніри зразу кепкували з нього та назвали його „малим ігуменом". Однак незабаром пізнали його спосібности і полюбили. Під начальством Евґена побідили австрийскі війска Турків під Зентою, де згинуло більше чим 30.000 Турків. Турецкий

султан побачив, що дальша війна на нічо не придасть ся, і заключив з цїсарем Лєопольдом І. мир в Карлївцях 1699. р. В тім мирі дістала Австрия цїлу Угорщину (крім темешварского округа), Семигород, Хорватию і Слявонїю.

Війна о наслїдство в Еспанії. В рік опісля почала ся війна о наслїдство в Еспанії. Зі смер-

Обр. 20. Князь Евген Сабавдский.

тию Карла II. вимерла еспаньска галузь родини Габсбурґів, яка там панувала від Карла V. (I.) *) З правами до еспаньскої держави виступили: Филип, внук француского короля Людвика XIV. і Карло, син цїсаря Лєопольда I., з австрийскої

*) Як нїмецкий цїсар був він Карлом V., як еспаньский король Карлом I.

(німецкої) галузи Габсбурґів. А що обі сторони хотіли загорнути цілу еспаньску державу, то прийшло між ними до війни. В тій війні, котра тривала 14 літ, відніс князь Евген Сабавдский богато знаменитих побід над францускими військами. Війна покінчила ся договорами в Утрехті і Раштаті (1713—14). Карло, котрий між тим по смерти батька став австрийским володарем і німецким цїсарем (як Карло VI.), дістав еспаньскі Нідерлянди, частину північної і цілу полудневу Італію.

Нова турецка війна. Князь Евген почав свою воєнну діяльність війною з Турками і покінчив нею-ж. В р. 1716. прийшло до нової війни між Австриєю і Туреччиною. Начальство над австрийскими військами обняв знова князь Евген Сабавдский. Він пішов здобувати місто Білгород, що було дуже сильно укріплене. Коли Турки наспіли містови на відсіч, князь Евген побідив їх і здобув Білгород приступом. Швидко стратив турецкий султан всяку надію на побіду і заключив мир в Пасарівцях 1718. р. Турки відступили Австриї темешварский округ, північну частину Боснії та Сербії і Малу Волощину. Тоді дійшла австрийска держава до вершка своєї могутности і сили.

Смерть князя Евгена. Евген Сабавдский умер в р. 1736. Його тлїнні останки спочивають у Відни, в церкві сьв. Стефана. Однак память про сього найбільшого австрийского вождя не вмре ніколи. Крицева статуя, яку в честь князя Евгена велів виставити цїсар Франц Йосиф І. у Відни, пригадує всїм великі заслуги славного героя.

9. Гетьман Іван Мазепа.

Друга північна війна. Рівночасно з війною о наслїдство в Еспанії почала ся на північнім

сході Европи друга північна війна (1700. р.). Три держави: Росия, Польща і Данія, умовили ся напасти Швецию і поділити ся єї краями.

Цар Петро Великий. В Росиї (Московщині) панував тоді цар Петро Великий. Він вже змалку показував велику охоту до науки і воєнного ремесла. Коли прийшов до правліня, вибрав ся в подорож до західних країв Европи, щоби пізнати тамошні уряджeня і осьвіту. В Голяндиї працював як звичайний робітник, бажаючи навчити ся будувати кораблі. Вертаючи домів, забрав з собою богато моряків, інжінєрів і майстрів, щоби вони навчили Росиян потрібних річий. Він почав заводити в Росиї европейскі порядки, поправив управу держави та запровадив лад у війску. Однак Росия не могла так довго розвивати ся, доки не мала доступу до моря. Тому то цар Петро задумав забрати до спілки з Польщею і Данією шведскі землї над Балтийским морем.

В Швециї панував тоді молодий, але дуже хоробрий і меткий король Карло XII. Як лише він дізнав ся, що згадані три держави мають намір напасти його землї, рішив ся випередити ворогів, заки злучать свої сили. Чим швидше напав Данію, змусив тамошного короля до мира, побідив польского короля і велїв посадити на його місци иньшого. Відтак рушив походом на Московщину, щоби й третого ворога покорити. Однак цар Петро вже вспів за той час приготовити ся до війни. Він зібрав велике війско, велїв поправити старі кріпости, будувати нові, лаштувати мости і дороги. Всї ті роботи мусїли виконувати україньскі козаки, яких цар до сего безправно силував. Вже за гетьманованя Виговского була частина козаків невдоволена московским панованєм і хотїла вернути до Польщі. Пізнійше відносини стали ще гірші.

На Україну насилано московскі війска і московских урядників, козацкі вольности обмежувано що-раз більше, непокірливих замикано в тюрму і засилано на Сибір.

Обр. 21. Гетьман Іван Мазепа.

Іван Мазепа. Під тоту пору був гетьманом Іван Мазепа. Він походив з дворяньского (шляхоцкого) україньского роду, добув собі за границею висшу осьвіту, жив якийсь час на дворі польского короля Івана Собєского, а від-

так пристав до козаків. Тут своїм розумом і оборотностию вмів приєднати собі богато прихильників, став членом козацкої старшини, а в р. 1687. вибрали його козаки гетьманом. Мазепа зразу старав ся йти під лад московскому урядови, але незабаром замітив, що цар Петро хоче зовсім закріпостити козаків. Тому рішив ся вихіснувати війну царя зі Шведами, щоби висвободити Україну з під московского ярма. Він зробив умову з шведским королем, і коли Карло XII. зібрав ся в похід на царя, Мазепа привів йому козацке війско на підмогу. Однак більша частина козаків не хотіла приставати до Шведів. У великій битві під Полтавою 1709. р. побідив цар Петро Карла XII. і Мазепу і вони з останками війска ледви утікли в Туреччину. Ще того-ж самого року умер гетьман Мазепа в Бендерах.

Зруйноване Січи. Друга північна війна покінчила ся 1721. р. Цар Петро забрав велику частину шведских земель над Балтийским морем і збудував там нову столицю Петербург. По битві під Полтавою стратила Україна останки своїх свобід. В р. 1775. веліла цариця Катерина II. зруйнувати запорожску січ та розігнати козаків по всім усюдам. Тепер не було вже кому боронити України від насильства московского уряду.

10. Мария Тереса.

Праґматична санкция. Незабаром по смерти князя Евгена Сабавдского вмер цісар Карло VI. 1740. р. Він не мав сина, лише дочку Марию Тересу, віддану за льотаринґского князя Франца Стефана. Після дотеперішного звичаю мали австрийскі краї припасти дочкам старшого брата Карлового. Щоби забезпечити тоті краї для своєї дочки, видав Карло VI.

прагматичну санкцию, тоб-то закон, який постановляв, що всї австрийскі краї становлять одну неподїльну цїлість і по його смерти мають перейти на його найстаршу дочку. На основі того закона перейняла дочка Карла VI., Мария Тереса, управу австрийских країв.

Війна о наслїдство. Дочки старшого Карлового брата, Франца I., були віддані за князїв баварского і саксоньского. Тоті князї не хотїли признати прагматичної санкциї і зараз-же по смерти Карла VI. виступили зі своїми правами на австрийскі краї. Їм поспішили на підмогу Еспанїя, Франция і Пруси, надїючи ся придбати при тій нагодї дещо для себе. Таким чином зараз на початку володїня обпали Марию Тересу зі всїх сторін вороги, а помочи не мож було надїяти ся від нїкого. Однак серед тої небезпеки показала молода володарка велику відвагу і рішучість. Вона не попала в розпуку, лише звернула ся до своїх підданих о поміч. В жалїбнім одязї поспішила на угорский сойм, який зібрав ся в Пресбурзї, і палкими словами змалювала своє безвихідне положенє. Зворушені угорскі маґнати обіцяли жертвувати житє і майно за свою королеву. Незабаром зібрало ся велике угорске і австрийске війско, яке побідило і прогнало напрасних ворогів. Лише оден край, Шлеск, стратила Мария Тереса; вона мусїла його відступити пруському королеви.

Новий лад в державі. Коли скінчила ся війна, звернула Мария Тереса пильну увагу на поправу ладу в австрийскій державі. Шляхта і духовеньство були досї вільні від всяких податків; через се мусїли мужики і міщани платити дуже богато і поносити великі тягарі, щоби покрити всї потреби держави. Мария Тереса пізнала, що се несправедливо, і наложила податок на шляхту і духовеньство, через що

зменьшила тягарі мужикам і міщанам. Особливу увагу звернула вона на поправу судівництва. По судах уживали ще тоді питки (тортур). Коли хто не хотів признати ся до вини, то його мучили всілякими способами, щоби вимусити від нього признанє. Часто бувало й таке,

Обр. 22. Мария Тереса.

що невинні, зі страху перед питкою, признавали ся до вчинків, яких зовсім не зробили, і терпіли відтак незаслужену кару. Доперва Мария Тереса заказала уживати питки. Також закони, після яких судили по судах, були вже перестарілі і назначували надто строгі кари. Мария Тереса наказала уложити нові закони. Не забула вона

також на народну осьвіту. За її почином поправлено науку в народних школах і основано богато нових шкіл по містах і селах. Справедливо називають Марию Тересу основателькою австрийскої народної школи.

Прилученє Галичини. Від повстаня Хмельницкого почала Польща що-раз то більше хилити ся до упадку. Козацка і шведска війна підорвали сили могутної колись держави, а у внутрі почав ся нелад і безпорядок. Польскі пани не слухали короля, не дбали о добро своєї вітчини, лише про свою приватну користь, не допускали до поправи ладу і ухваленя нових законів. Сусідні держави стали вмішувати ся у внутрішні справи Польщі, особливо-ж Росия ґаздувала там немов у себе в дома. В кінци потворили ся в Польщі ріжні сторонництва, які почали вести против себе отверту війну. Тоді росийска цариця Катерина II. і пруский король Фридрих II. задумали розділити Польщу поміж себе і закликали Марию Тересу до спілки. Мария Тереса зразу не згоджувала ся на се, щоби забирати чужі краї. Доперва під напором свого сина Йосифа приступила до спілки. При тім поділі Польщі в 1772. р. дістала Австрия Галичину, тоб-то колишнє галицке королівство з головним містом Львовом. Росия забрала тоді цілу Україну.

Прилученє Буковини. Здобувши в другій північній війні побереже Балтийского моря, звернула ся Росия на полудне здобувати побережа Чорного моря, які були підвластні Туреччині. Тому приходило часто до воєн між Росиєю і Турками. Одна з сих воєн почала ся в р. 1768. Росийскі війска здобули молдавску столицю Яси і проголосили, що Молдавія, а з нею й Буковина, приходять під зверхність Росиї. Однак сей великий зріст росийскої держави занепокоїв

Австрию і Мария Тереса заключила договор з Туреччиною, в котрім обовязала ся виєднати для Туреччини користний мир. За се мала дістати Буковину. І справді Росия незабаром помирила ся Туреччиною та австрийскі війска під проводом ґенерала Сплєні прилучили Буковину до Австриї. Се стало ся 1774. р.

Смерть Мариї Тереси. Мария Тереса умерла в 1780. р. Вона була не лише знаменитою володаркою, але й взірцевою жінкою та материю. Цїлий свобідний час посьвячувала вихованю дїтий, особливо від часу, коли невмолима смерть забрала єї мужа Франца Стефана. Щиро дбала о добро підданих і веліла допускати до себе всїх, хто мав яку небуть прозьбу.

11. Йосиф II.

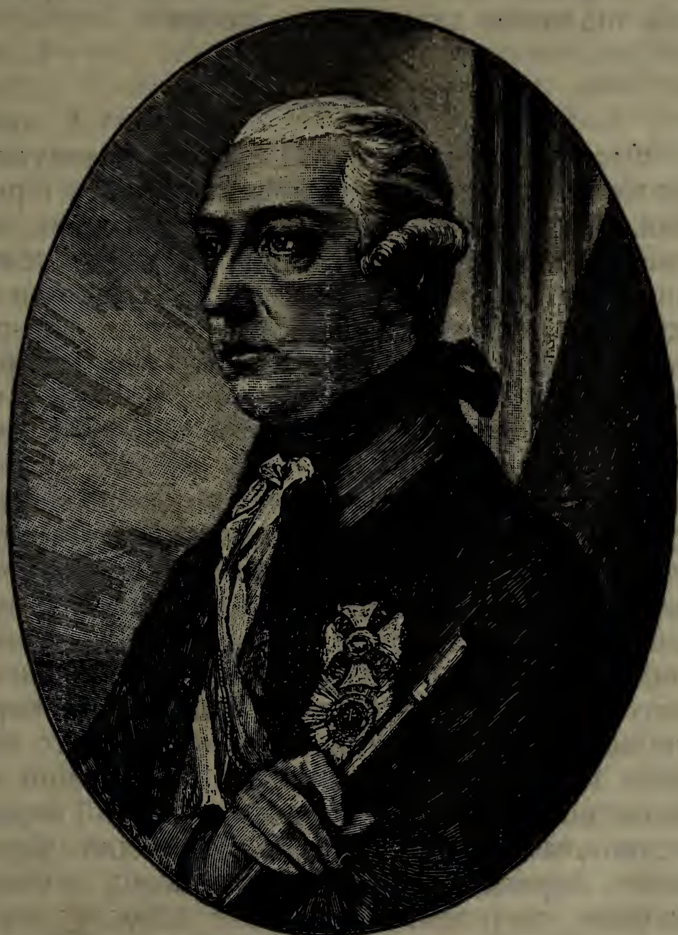
Молодий вік. По смерти Мариї Тереси перебрав правлїнє в австрийских краях єї найстарший син Йосиф II. Він був першим володарем з дому габсбурґско-льотаринґского, бо його батько, муж Мариї Тереси, походив зі старинної льотаринґскої родини. Вже змалку визначав ся Йосиф великими способностями, які через старанне вихованє ще більше розвинули ся. З великою охотою брав ся до науки і придбав собі швидко чимале знанє. По смерти батька (1765. р.) вибрали його князї нїмецким цїсарем. Молодий цїсар не вдоволив ся тими відомостями, які зібрав з книжок і від учителїв, та задумав наочно приглянути ся до житя ріжних народів і держав. Тому вибирав ся часто в подорожи по своїй державі та за границю і то під прибраним іменем, щоби уникнути гучних приємів та мати спромогу оглядати буденне, а не сьвяточне, житє. В своїй подорожи по Франциї пізнав він докладно тамошний устрій і порядки. Особливо радо

відбував Йосиф II. подорожи по австрийских краях, маючи на меті пізнати потреби населеня і недостачі правліня, та щоби мати спромогу усунути або поправити лихо. Особливо строго карав він всякі надужитя урядників. Про сї подорожи цїсаря є богато оповідань, які показують нам його справедливість і бажанє поправити долю підданих. Двома наворотами, 1783. 1786. р., відвідував Йосиф II. також Буковину і Галичину, щоби оглянути ті новопридбані краї.

Пановане. В 1780. р. перебрав Йосиф II. управу австрийских країв. За приміром своєї матери звертав головну вагу на поправу ладу і законів. Досьвід зібраний в подорожах став йому тепер дуже в пригоді. В р. 1781. видав толєранцийний патент, яким постановив, що всї віри мають рівне право. Досї могли бути урядниками лише католики, а протестанти і православні були виключені від урядів і не всюди могли явно визнавати свою віру. Тепер тоті обмеженя знесено. Так само знесено закон, що не дозваляв жидам всюди поселяти ся і визначував їм окремі жидівскі квартали. Також подбав Йосиф II. о образованє духовеньства. Він велїв замкнути всї монастирі, які не займали ся наукою дїтий, або плеканєм хорих, а з їхних маєтків заснував релїґійний фонд. Гроші з сего фонду йдуть на вихованє і удержанє духовеньства.

З великою дбайливостию зайняв ся цїсар Йосиф II. поправою долї мужиків. До сеї пори були мужики кріпаками, тоб-то невільниками панів-дідичів. Вони не могли без дозволу свого пана покинути свого села і переселяти ся в иньше село, не могли давати своїх дїтий до школи, анї до ремесла; навіть коли хотїли женити ся, мусїли брати дозвіл у пана. Кромі сего мусїли давати панам десятину, тоб-то частину плодів, які зібрали на полях, відданих їм під управу,

мусїли відбувати панщину, то значить певне число днїв робити на паньскім ланї за дармо. Йосиф II. зніс кріпацтво і через се зробив мужиків свобідними горожанами; також обмежив число панщизняних днїв.

Обр. 23. Цїсар Йосиф II.

Цїсар подбав також о се, щоби ріжні нещасливі люди могли найти захист і удержанє тодї, коли не зможуть працею заробити собі на житє. Він оснував великий шпиталь у Відни, де бідні могли за дармо найти лїкарску

поміч. За його почином повстав перший заклад для глухо-німих і сирітский дім для опущених дітий. І хоча Йосифови II. судило ся лише десять літ управляти австрийскою державою, він за той короткий час зробив своїм підданим дуже богато добра.

12. Наполеон.

Французска революция. На дворі французских королів панувала велика марнотравність і розпуста. Ся марнотравність і богато воєн, які Франция провадила зі своїми сусідами, збільшили довги держави так дуже, що доходи не покривали видатків і недобір ставав що-раз більший. Шляхта і духовеньство не платили ніяких податків, хоча мали великі доходи, а всї кошта на утримане держави мусїли покривати міщани і мужики. Кромі сего мусїли мужики платити десятину і робити панщину своїм панам-дідичам. Із-за тих та богато иньших причин був народ дуже невдоволений, а що не було вигляду, щоби тото безправство змінило ся, збунтував ся против короля і шляхти. До збунтованих прилучило ся також війско і таким чином вдало ся їм заволодїти державою. В тій борбі згинуло богато людий, поруйновано богато міст і сел. Провідники революциї, дохопивши ся власти, допускали ся чималих надужить і карали смертию часто й зовсїм невинних людий. Французского короля і його жінку увязнено, а відтак покарано смертию; французску державу проголошено р е п у б л и к о ю, тоб-то свобідною державою без володаря (1792. р.). Довгі літа Франция не могла прийти до ладу і супокою, бо в отсю справу вмішали ся чужі держави, виступили против революциї і силою хотїли привернути давне пановане шляхти. З того вивязали ся між Францією і сусїдними державами

криваві війни; а що в тих війнах все кілька держав лучили ся в коаліцию (союз) против Франциї, то тоті війни називають коаліцийними війнами.

Наполеон. В тих бурливих часах жив у Франциї молодий офіцер, Наполеон Бонапарте. Він брав участь в революцийних борбах і визначив ся незвичайними спосібностями і великою відвагою. Вже в 24-ім році житя став ґенералом. В коаліцийних війнах відніс богато знаменитих побід над прускими, австрийскими та англійскими війсками і слава про нього розійшла ся по цілій Европі. За ті великі заслуги вибрали його Французи першим консулем, тоб-то начальником францускої републики. Однак його честилюбивість не вдоволила ся тим. Він хотів підчинити собі і всї другі держави та провадив що-раз то нові війни. І справдї йому вдало ся здобути богато країв та в короткім часї зробити Францию наймогутнїйшою державою в Европі. Через се приєднав собі таку велику прихильність серед Французів, що вони проголосили його своїм цїсарем.

Цїсар Франц II. (I.). В австрийских краях панував тодї внук Мариї Тереси, Франц, котрий заразом був нїмецким цїсарем. Через се, що Франц II. брав участь в коаліцийних війнах против Франциї, потерпіла австрийска держава великі страти, особливо в Італії. Колиж проголошено Наполєона цїсарем Франциї, зібрав Франц II. у Відни членів своєї родини, мінїстрів і ріжних достойників на нараду. На тій нарадї прибрав титул австрийского цїсаря і як австрийский цїсар став звати ся Францом I. Се стало ся 10. серпня 1804. р. Від сеї днини стала Австрия цїсарством, хоча нїмецко-австрийскі краї остали і на дальше частиною нїмецкого цїсарства.

Кінець німецкого цїсарства. Між тим Наполєон провадив дальше війну з ріжними державами і відносив що-раз то більші побіди. Він загорнув майже цілу Італію, забрав від Австриї краї над Адрийским морем і Тироль, знищив пруску державу і примусив богато німецких князїв приступити до реньского союза, який оставав під його зарядом. Таким чином власть німецкого цїсаря не мала тепер вже ніякого значіня. Тому цїсар Франц зложив німецку корону і зрік ся титулу німецкого цїсаря 1806. р.

13. Архикнязь Карло.

Нова війна з Наполєоном. Наполєон хотїв загарбати також Еспанію, але еспаньский народ боров ся завзято о свою свободу і францускі війска потерпіли великі страти. Сю невдачу свого ворога хотїла вихіснувати Австрия, щоби відзискати утрачені краї. Тому почала готовити ся до нової війни. Цїсар Франц I. іменував мінїстром війни архикнязя Карла, котрий вже попереду визначив ся своїми воєнними спосібностями в борбах з Францією. Новий мінїстер побільшив значно австрийске війско і завів у військовім заряді ліпший лад. Однак страх перед Наполєоном був так великий, що ні одна держава не важила ся помагати Австриї, а Росия і деякі німецкі держави станули навіть по сторонї француского цїсаря. Так прийшло ся австрийским війскам бороти ся против кількох ворогів нараз.

Битва під Асперн. Війна почала ся з весною 1809. р. Наполєон посунув ся зі своїм війском в середину Австриї і зайняв Відень. Начальство над австрийскими війсками перебрав архикнязь Карло і ждав на ворога недалеко Відня, на лївім березї Дунаю. Коло села Асперн

прийшло до кровавої битви. Битва тривала цілих два дни і борба вела ся з обох сторін з великим завзятєм. Шість разів здобували Французи село Асперн і за кождим разом проганяли їх відтам Австрийці. Вкінци Наполеон мусів уступити з поля битви. Архикнязеви Карлови вдало ся се, що досї нїкому не вдало ся: він

Обр. 24. Архикнязь Карло.

перший побідив Наполеона. Населенє австрийских країв прийняло вість про побіду з одушевленєм, а імя архикнязя Карла стало славним в цїлій Европі. З другого боку, Наполеон стратив славу непобідимого і покорені ним народи побачили, що при відповідній витревалости і хоробрости зможуть скинути наложене їм ярмо.

Однак радість із побіди під Асперн була передвчасна. Наполєонови наспіло незабаром нове війско на підмогу. По дводневій битві під Ваґрам мусів архикнязь Карло уступити перед скріпленими силами Наполєона і стратив овочі своєї побіди під Асперн.

Повстанє Тирольців. Рівночасно вела ся війна в Тироли. Тирольці не хотіли довше зносити нелюбого їм чужого правліня і підняли бунт, щоби прилучити ся знова до Австриї. На чолї бунту станув сильний і хоробрий мужик Андрій Гофер, який тїшив ся загальним поважанєм серед своїх земляків. З великою хоробростию бороли ся Тирольцї против францускобаварского війска, котре хотїло знова загорнути їхний край. Вони зривали мости, засїдали ся на ворога в гірских просмиках, стріляли зі скал, скочували великі каменї і колоди. Але Наполєон посилав що-раз нові війска і вкінци не стало Тирольцям сили до дальшої оборони. Перемога ворогів принудила їх зложити оружє. Гофер хотїв ратувати ся утечию, однак Французи зловили його і Наполєон велїв розстріляти сьміливого героя.

14. Війна Наполєона з Росиєю.

Похід. В р. 1809. помагала Росия Наполєонови против Австриї і загорнула частину Галичини. Однак вже три роки опісля забажав французский цїсар покорити собі й сесю державу і виповів Росиї війну. Всї підчинені Наполєонови держави мусїли прилучити свої війска до француских війск і лїтом 1812. р. двигнув ся величезний похід 600.000-ної армії на схід. Здавало ся, що нїяка людска сила не спинить сего війска. Довгий час не важили ся российскі вожди ставати до бою. Доперва при переправі через Дніпро, коло Смоленьска, заступили во-

рогови дорогу, але по цілодневній битві мусіли уступити.

Спаленє Москви. Начальником росийского війска став тепер ґенерал Котузов. Се був хоробрий і досьвідчений вожд, який вже нераз прославив ся своїми воєнними ділами. І він подав ся перед Наполєоном в зад, але приказав все за собою палити і нищити. Через се не стало незабаром в францускім війску харчів і похід ставав доволї тяжкий. Коло села Бородіно, недалеко Москви, прийшло до другої

Обр. 25. Наполєон перед битвою.

битви, в якій Наполєон вправдї побідив, але потерпів великі страти. Була вже осїнь, заки війско вспіло дібрати ся до Москви, старої столиці росийских царів. Тут хотів Наполєон перезимувати і з весною вести дальшу війну. Однак Котузов велїв запалити місто в кількох місцях нараз. Вітер роздув пожежу і незабаром місто перемінило ся в огняне море. З пишної і богатої столиці остали лише звалища і попіл, а величезне францускe війско не мало тепер де схоронити ся на зиму.

Поворот. З важким серцем рішив ся Наполєон вертати домів. Але вже було за пізно. Вже при кінци жовтня настали сильні морози і почала ся люта зима. До такої студени не привикло французске війско, а кромі сего не було воно заосмотрене в теплу одїж і поживу. Тисячами гинули жовнїри з холоду і голоду; иньші падали від стрілів российских войск, котрі гнали ся за утїкаючими. Особливо великі страти потерпів Наполєон при переходї через ріку Березину. З величавої армії вернули домів лише нужденні останки.

15. Князь Шварценберґ.

Визвольна війна. Страшна невдача, що стрінула Наполєона в Росиї, розбудила серед других европейских народів надїю на визволенє з під ярма. Перший до борби за визволенє зібрав ся пруский король; незабаром опісля пішов за його приміром й цїсар Франц І. Оба володарі заключили з российским царем союз і візвали населенє своїх держав до війни против Наполєона. Населенє Австриї і Нїмеччини прийняло сей поклик з одушевленєм. Цїлими товпами горнули ся охотники до війска; иньші зносили гроші, золоті і срібні прикраси, дорогі каменї і віддавали все то радо на покритє воєнних коштів.

Князь Шварценберґ. Начальним вождом австрийского війска став тепер князь Карло Шварценберґ, який брав участь в походї Наполєона на Москву. Він мав таку повагу у військових кругах, що також Пруси і Росия віддали частину своїх війск під його управу. Кромі сеї армії, в якій находили ся також австрийский і российский цїсар та пруский король, виставили союзники ще два инші війска. Вправдї удало ся Наполєонови зібрати на борзї нове доволї велике війско, з яким він рушив

походом на Німеччину, але австрийскі, прускі і російскі полки окружили його в Саксонії і змусили подати ся назад під Л и п с к.

Битва під Липском. На великій рівнині під Липском прийшло до рішаючої битви. В тій битві, яка тривала три дни, (16.—18. жовтня 1813. р.) брало участь більше чим пів міліона жовнїрів з поміж ріжних народів Европи. Тому справедливо називають ту битву б и т в о ю н а р о д і в. Першої днини була битва нерішена. Однак більші воєнні сили і вмілість головного начальника, князя Шварценберґа, рішили відтак битву в хосен союзників. Наполеон мусів утікати, при чім при переправі через ріку Е л ь- с т е р стратив велику частину свого війска.

Упадок Наполеона. З початком р. 1814. переправили ся союзні війска під начальством княза Шварценберґа через Рен і війшли до Франциї. Тут прийшло ще до кількох битв, але Наполеон не мав сили здержати сего походу. Париж мусів піддати ся і Шварценберґ обсадив столицю Франциї своїм війском. Наполеон зрік ся француської корони, одержав остров Ельбу, як самостійне князївство, і річну пенсию. Володарем Франциї став тепер брат убитого в часї революциї короля. Наполеон пробував ще раз відзискати утрачену власть. Він вернув потайки до Франциї, де велика частина війска і населеня його радо повитали. Йому вдало ся знова заволодїти Францією, але лише на 100 днїв. Союзні держави виступили рішучо против Наполеона і віднесли велику побіду під В а- т е р л ь о (1815. р.). Наполеон попав в руки Анґлійців і ті заслали його на остров с ь в я т о ї О л е н и (коло Африки). Тут на скалистім острові коротав послїдні роки свого житя чоловік, котрий заворушив супокій цїлої Европи і заставив сотки тисячів молодїжи гинути на полях битв.

16. Доба сьвятого союза.

Віденьский конґрес. Щоби привернути заколочений Наполєоньскими війнами лад, зібрали ся заступники всїх европейских держав до Відня на нараду. Сюда прибуло богато володарів, мінїстрів, полїтиків і иньших визначних мужів. Наради вели ся під проводом австрийского канцлєра (найвисшого мінїстра) Метерніха і тривала майже цїлий рік. Австрия одержала назад всї утрачені краї, з виємкою Бельґії. Також уладжено відносини в Нїмеччинї: місто нїмецкого цїсарства зложено з нїмецких держав нїмецкий союз, до котрого належала також частина австрийских країв. Францию обмежено на ті краї, які мала перед революциєю.

Сьвятий союз. Довгі і криваві війни дали ся в знаки всїм народам Европи і всї забажали тепер спокою. Тому володарі Австриї, Росиї і Прус заключили сьвятий союз, щоби утримати лад і мир в Европі та посьвятити ся працї коло піднесеня добробуту населеня. Особливо цїсар Франц І. зайняв ся щиро долею своєї даржави, яка найбільше була виставлена на удари Наполєона. Він старав ся о двигненє рільництва, промислу і торговлї, засновував рільничі і промислові школи та попирав торговельні товариства. Таким чином стали незабаром гоїти ся рани завдані тяжкими війнами і Австрия швидко двигала ся з хвилевого занепаду.

Цїсар Фердинанд І. По смерти Франца І. 1835. р. обійняв правлїнє його син Фердинанд І. І він попирав рільництво та промисл, а торговля розвинула ся через основанє корабельного товариства (австрийского Льойду) і через желїзницї. Прилад для перевозу людий і тягарів на сушї при помочи пари видумав Англїєць Юрий Стіфенсон (Stephenson). Він збудував першу льокомотиву і зробив першу

пробу їзди в р. 1829. Все-ж таки довго приходило ся йому переконувати людий, що не хотїли вірити в хосенність нового винаходу. Пізнїйше переконали ся всї, які великі прислуги може віддати льокомотива, перевозячи товари та людий швидше і вигіднїйше. Тому по всїх краях стали будувати желїзницї. В Австриї почали будувати першу желїзницю в р. 1836. з Відня до Кракова. Та желїзниця ще й досї зове ся желїзницею цїсаря Фердинанда.

За пановання цїсаря Фердинанда прилучено до Австриї місто Краків (1846. р.).

Революция 1848. р. Від часів віденьского конґресу управляв внутрішними і заграничними справами австрийскої держави канцлєр Метернїх. Австрийскі народи не були вдоволені з сеї управи, бо Метернїх був дуже строгий і придушував всяку свободу. Тому вибухла в 1848. р. революция у Відни і в иньших австрийских містах. Провідники революциї домагали ся усуненя Метернїха і наданя конституциї, тоб-то постанови, щоби законів не надавало правлїнє самовільно, але щоби їх ухвалювали вибрані населенєм посли. Така конституция була вже з давна в Анґлїї, а від часу великої революциї також у Франциї. Цїсар Фердинанд вдоволив тим бажаням, усунув Метернїха і скликав заступників всїх австрийских народів, щоби радили над новим способом управи держави. На домаганє тих перших послів зніс цїсар панщину. Від тепер не потребували вже мужики працювати на паньскім ланї за дармо, вони одержали тоті ґрунта, на яких сидїли, на власність і стали повноправними горожанами держави. Також знесено суди паньских мандатарів; державний суд мав судити однаково всїх горожан без ріжницї стану.

17. Цїсар Франц Йосиф I.

Ворохобня в Італії і Угорщині. Мимо наданя конституциї тривали дальше внутрішні заворушеня в Австриї. З того хотїли скористати Італїйцї в північній Італії (Льомбардиї і Венециї) та Угри і підняли ворохобню, щоби відорвати ся від австрийскої держави. Се знеохотило цїсаря Фердинанда I., він зложив цїсарску корону і передав єї свому братаничови Францови Йосифови (1848. р.). Новий цїсар мав в хвили, коли перебрав управу Австриї, щойно 18 лїт житя.

Франц Йосиф I. вважав своїм першим заданєм привернути заколочений супокій і удержати цїлість держави. До Льомбардиї і Венециї вислав війско під начальством хороброго і загально любленого маршалка Йосифа Радецкого. Радецкий відніс над повстанцями кілька великих побід і завів в північній Італії давний лад. Тяжше було приборкати ворохобню в Угорщині. Угри оголосили свій край републикою і вибрали Людвика Кошута президентом. Однак при помочи росийских війск приневолено також і Угрів до послуху і злуки з австрийскими краями.

Подорожі і женитьба цїсаря. По успокоєню внутрішних заворушень настав в австрийскій державі лад і супокій. Тоді то вибрав ся молодий цїсар на подорож по краях своєї держави, щоби, як колись Йосиф II., особисто переконати ся про житє і потреби населеня. При тій нагоді загостив двічі 1851. і 1855. р. до Галичини і на Буковину, де населенє витало його з одушевленєм. В р. 1854. одружив ся цїсар Франц Йосиф I. з баварскою королївною Елисаветою, яка незабаром вспіла приєднати собі загальну пошану і любов.

Війни з Італїєю, Франциєю і Прусами. Однак сей супокій і мир тривав лише десят лїт. Сар-

диньский король забажав злучити під своєю властию цілу Італію і наважив ся відібрати від Австриї Льомбардию і Венецию. Ті змаганя найшли підпору в Франциї. Французкий цісар Наполеон III. поспішив сам на чолї великого війска на підмогу сардиньскому королеви. Мимо великої хоробрости не могли австрийскі війска остояти ся против переважаючих сил ворогів. Побіджена в двох битвах, мусіла Австрия зречи ся Льомбардиї (1859. р.) Але й се не вдоволило сардиньского короля. Коли в р. 1866. прийшло до війни між Прусами і Австриєю, напав сардиньский король з полудня австрийскі краї. Прийшло ся знова вести війну, і то рівночасно против двох ворогів. Начальником війска, яке мало бороти ся в Італії, був архикнязь Альбрехт. Мимо того, що італїйске війско було більше від австрийского, віднїс архикнязь Альбрехт величаву побіду під Кустоцою (в червни 1866. р.), на тім самім місци, де перед 18 роками вславив ся маршалок Радецкий. Місяць пізнїйше знищив австрийский адмірал Теґетгоф італїйску фльоту в морскій битві коло дальматиньского острова Лїси.

Однак тоті побіди не принесли иньшого хісна, крім слави. В війнї з Прусами потерпіли австрийскі війска невдачу під Садовою. Цісар Франц Йосиф І. мусїв заключити мир в Празї, де обовязав ся виступити з німецкого союза і зрік ся Венециї. Венецию одержав сардиньский король, який недавно перед тим прийняв титул короля Італії.

Мирний розвій Австриї. По причинї внутрішних заворушень і воєн зніс цїсар Франц Йосиф І., зараз по вступленю на цїсарский стіл, надану Фердинандом І. конституцию. Тепер, по війнї з Прусами і Італїєю, покликав знова заступників народів до співучасти в правлїню. Конституция надана в 1867. роцї вдоволила також давним

бажаням Угрів і надала Угорщині цілком окрему самоуправу. Від того часу зове ся наша держава австрийско-угорскою монархією і має ціху подвійної держави. Вона складає ся з двох половин, з котрих кожда має своє окреме правлїнє і окремі законодатні тіла. В тім самім році одержала монархія основні державні закони, які забезпечують кождому горожанинови рівність перед правом і дають кождому народови монархії можність розвивати ся і дбати про свої культурні потреби.

Від р. 1867-го радять спільно з правлїнєм заступники народів, що заселяють Австрию, тоб-то вибрані тими народами посли, над потребами держави і ухвалюють закони, які відповідають тим потребам. З поміж великого числа тих законів треба згадати закон о ополченю, шкільний і виборчий. Закон о ополченю вложив на всїх горожан без ріжниці стану і майна обовязок відбувати військову повинність і через се підніс воєнну силу держави до небувалої висоти. Шкільний закон приневолює всїх родичів посилати дїтий до школи та подає навіть найбіднїйшим спромогу придбати собі потрібне знанє. Кромі народних шкіл основано богато середних та висших шкіл, між иньшими університет в Чернівцях (1875), котрий носить імя нашого цїсаря. Виборчий закон дає всїм горожанам, без ріжниці стану і майна, рівне виборче право при виборі послів до державної ради у Відни.

Лїта безпереривного мира і внутрішного супокою, які настали по р. 1866. пособляють також розвоєви торговлї, промислу, і що за сим іде, загального добробуту. Будова що-раз нових желїзничих шляхів і гостинців уможливлює вигідне полученє з другими державами і живий рух між поодинокими частинами нашої держави. Завдяки підпорі з боку цїсаря і дер-

жави розвивають ся також наука, штука і письменьство.

Найновійші події. Дві війни заворушили ще Европу після р. 1866.: француско-пруска і российско-турецка. В француско-прускій війнї (1870—71) зайняли нїмецкі війска Париж і там проголосив себе пруский

Обр. 26. Цїсар Франц Йосиф І.

король Вільгельм нїмецким цїсарем. Таким чином відновлено нїмецке цїсарство, яке упало в 1806. р. Від того часу кождий пруский король є заразом нїмецким цїсарем. Побіджена Франция мусїла відступити Нїмеччинї Альзацию і Льотаринґію.

В р. 1875. почав ся в Боснії і Герцоґовинї бунт против Туреччини. До невдоволених при-

лучили ся незабаром Болгари і Серби. З сего заворушеня скористала Росия і виповіла Туреччині війну (1877. р.). В тій війни віднесли российскі війска кілька побід. Однак другі европейскі держави бояли ся надто великого зросту могутности российскої держави і вмішали ся в сю справу. Вони поручили австро-угорскій монархії обсадити своїми війсками Боснію і Герцоґовину і завести в тих краях лад. Австрийскі війска виконали се порученє в 1878. роцї і від того часу оставали ті два краї під зарядом нашої держави. По 30-лїтній управі прилучив цїсар Франц Йосиф І. Боснію і Герцоґовину до Австро-Угорщини і вони становлять тепер нерозривну частину держави.

Особисті прикмети цїсаря Франца Йосифа І. Цїсаря Франца Йосифа І. називають найпильнїйшим монархом. Він встає лїтом о четвертій, зимою о пятій годинї рано і працює над справами держави. Радо удїлює послухань і допускає кождого до себе, хто лиш сего забажає. Загально відома є щедрість цїсаря; сотки, тисячі вдів і сиріт завдячують свій кусок хлїба його помочи, сотки сїл і міст, знищених повенею, пожежою, або яким иньшим нещастєм, одержали від нього перший ратунок. Тому не диво, що може нї оден володар не тїшить ся такою любовою серед підданих, як цїсар Франц Йосиф І. 60-лїтний ювилей його пановання обходила цїла держава незвичайно величаво і сьвяточно.

Додаток.

Буковина по прилученю до австрийско-угорскої монархії.

Війскова управа. В перші роки по прилученю до австро-угорскої монархії управляли Буковиною ґенерали: зразу Сплєні, відтак Енценберґ. Довгий час радили у Відни ріжні комісиї, що зробити з новопридбаним краєм; чи уладити його як окрему провінцию, чи прилучити до якого иньшого краю. Були такі, що хотїли подїлити Буковину на дві части; північну прилучити до Галичини, а полудневу до Семигорода. Однак против сього вислало населенє Буковини протест і цїсар Йосиф II. не згодив ся на такий поділ. Двома наворотами, 1783. і 1786. р. відвідував цїсар Буковину, щоби особисто пізнати вигляд і потреби краю та населеня. В повороті з другої подорожи видав у Львові приказ, щоби Буковину прилучити до Галичини.

В часї війскової управи заведено лад в церкві і школї. Буковиньска православна церква належала під заряд митрополита в Ясах. Тому що той митрополит мешкав поза границцями держави, подбало австрийске правлїнє про се, щоби дати Буковинї окрему церковну управу. В тій цїли поставлено тодїшного радовецкого владику, Дозитея Херескула, владикою цїлого краю. Херескул перенїс свою епископску столицю з Радівцїв до Чернівцїв і се місто

признано столицею Буковини. На той час припадає також заснованє перших шкіл, котрі мали ширити просьвіту між народом. На початок засновано головні школи в Чернівцях і Сучаві та десять повітових шкіл. В кінци відділено мужицкі ґрунта від паньских; мужицкі ґрунта передано мужикам в дідичне посїданє.

Буковина частиною Галичини. На приказ цїсаря Йосифа II. прилучено Буковину до Галичини 1787. р. А що Галичина була тодї подїлена на великі полїтичні округи, то Буковина стала новим окремим округом Галичини. Буковиньским округом управляв окружний староста (капітан), котрий був підчинений галицкому ґубернаторови. Буковиньскі бояри і владика засїдали разом з галицкими панами у львівскім соймі. Довгі лїта не проявляла Буковина ніякого полїтичного житя, бо під строгим правлїнєм канцлєра Метернїха не було такого житя й в західних, більше осьвічених краях австрийскої держави. Доперва коли в 1848. роцї заворушили ся народи в ріжних закутинах монархії, пробудила ся й Буковина зі сну. Прийшли вибори до першої державної ради, яка мала завести перший лад на основах наданих цїсарем свобід. До сеї ради вислала Буковина 8 послів, між иньшими Лукіяна Кобилицю, котрий опісля викликав ворохобню між Гуцулами. Волоскі бояри почали робити стараня, щоби відорвати Буковину від Галичини і прилучити до Семигороду. Однак цїсар не хотїв згодити ся на прилученє Буковини до Семигороду; він зарядив (1849. р.), щоби Буковину віддїлено від Галичини, признав єї окремим коронним краєм і установив для неї окреме краєве правлїнє.

Народне шкільництво, котре за часів війскової управи почало розвивати ся, опісля під-

упало. Двайцятькількалітна війна з Францією висилила всї краї австрийскої монархії і відбила ся шкідливо також на шкільництві і осьвіті. До того підчинено буковиньскі школи під заряд латиньскої консисториї у Львові, яка про них не дбала. Однак сам нарід почав вже розуміти потребу осьвіти, і не бачучи великого хісна з публичних шкіл, став засновувати приватні т. зв. дяківки, котрі самі мужики утримували своїм коштом. Більше дбайливости посьвятило правлїнє середному шкільництву. В р. 1808. засновано ґімназию в Чернівцях, а кілька літ опісля вижшу школу для духовеньства.

Буковина окремим коронним краєм. Від цїсарского розпорядженя з р. 1849. минуло кілька років, заки переведено цїлковите віддїленє Буковини від Галичини. В роцї 1860. надав цїсар австро-угорскій монархії нову конституцию, а через те дістала Буковина краєву самоуправу. Тодї переведено у перве вибори до буковиньского сойму, який під проводом владики Гакмана, першого краєвого маршалка (капітана), став радити над потребами краю. Однак в тім соймі ще довгі часи мали велику більшість дїдичі, а мужицких послів було дуже мало. Доперва новий виборчий закон, котрий сойм ухвалив в р. 1909., дає спромогу всїм станам населеня і всїм народам, заселюючим Буковину, висилати відповідне число своїх заступників (послів) до сойму.

На поли народного шкільництва приніс 1869-ий рік важну зміну. Тодї то перебрав край всї народні школи на власний заряд, а надзір над ними стала вести краєва шкільна рада. Від того часу став поступати розвій шкільництва швидким кроком. Шкільна краєва рада дбає, щоби ширити осьвіту по всїх закутинах нашого краю і тепер нема на Буковинї

майже ні одної громади, котра не мала би своєї народної школи. Також число середних шкіл значно зросло, а в 1875. р. заснував цісар Франц Йосиф І. в Чернівцях найвисшу школу, університет. В 1873. р. дістав черновецкий владика титул митрополита і під його заряд підчинено кромі буковиньскої ще-й дальматиньску церкву.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 070294340